

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HERALDISK TIDSSKRIFT

Hans Cappelen: Gleder og savn i nyere heraldiske håndbøger	405
Bengt Olof Kälde: Påvlig heraldik	416
Ahti Hammar	426
Ernst Verwohlt: Turneringer og ridderspil i Norden	429
Heraldica varia	447
Heraldisk litteratur siden sidst	449

Gleder og savn i nyere heraldiske håndbøker

av Hans Cappelen

MANGE forlag har i de senere år sendt svært velutstyrte bøker om heraldikk ut på markedet. Noen av bøkene må være raust påkostet og de utgis på flere språk med samme utstyr. Det må straks slås fast at dette er gledelig for alle som er interessert i heraldikk. Og gleden vil kunne bli enda større hvis alle de flotte illustrasjoner og den fagkyndige tekst fører til en høyere kvalitet i de utallige våpenskjold som blir laget rundtom i verden!

Hvorfor da helle malurt i begeret og trekke fram det som kan savnes i bøkene? Jo, nettopp alle påkostningene skjerper kravene til forlag og forfattere. Fra før av har vi en stor litteratur av innføringsbøker som inneholder det elementære i faget. I nye håndbøker ventes mer nytt enn vakre avbildninger i farger og en lett a jour-føring. Det er et behov for en mer tidsmessig oversikt over heraldikken som vitenskap i lys av de senere års forskningsresultater. Dessuten gir eksisterende håndbøker bare liten veiledning i hvordan heraldisk forskning kan foretas, og om hvilke forskningsoppgaver som ligger ugjort og venter.

Med disse utgangspunkter har jeg samlet endel strøtanker i denne artikkel. Jeg gjør ikke noe forsøk på å

anmelde de bøkene jeg nevner. Derfor slipper jeg f. eks. å påpeke småfeil og unøyaktigheter som større oppslagsbøker nesten alltid må inneholde.

Trenger vi flere håndbøker?

Heraldiske læreskrifter dukker opp i kildene fra 12-1300-tallene da heroldene gjorde heraldikken til et fag som ble behersket av dem selv og dessuten av enkelte andre av makt-haverne og deres tjenere¹). Etter den tid har det kommet en stadig voksende strøm av lærebøker og håndbøker om heraldikk.

Håndbøkene standardinnhold er den faglige systematikk som tidlig ble konstruert:

1. Skjoldformer, fargesammensetninger og figurtyper, hjelmer og rangtegn, hjelmtegn, ytre figurer og praktstykker.
2. Beskrivelsesteknikk (blasoneering) for innhold i våpen, og heraldisk stilisering i avbildninger.
3. Historikk og våpenrett.

Disse tre hovedpunktene er grunnleggende og elementære i heraldikken. Når punktene ses under ett, er de et hjelpemiddel som kan anvendes i flere forbindelser. Men syste-

matikken er naturligvis heller ikke mer enn et middel, mens målet er å vinne kunnskap om våpenskjold. Systematikkens hovedoppgave er å plassere våpen og deres enkeltdeler i sammenheng.

Det pågår heraldisk forskning idag innenfor alle systematikkens tre hovedpunkter. Med jevne mellomrom vil vi derfor trenge nye håndbøker som gjør resultatene kjent og som viser samhörighet med eller avvik fra systematikken. Gjennom tidsskrifter, kongressrapporter og enkeltarbeider kan vi se at nye synspunkter dukker opp og gamle kilder blir analysert på nytt. Rimeligvis kreves ikke at håndbøkene gir noen »fullstendig« oversikt over dette stadig svulmende stoffet. Håndbøkernes formål er mer å vise veien til den forskning og teoribygging som foregår.

Heraldikkens gamle og tradisjonsbundne systematikk kan lede til en viss stivhet i håndbøkene. Tendensen er at enheten i systematikken overskygger de store forskjellene i våpenskjoldene selv. Jeg savner derfor nærmere redegjøringer for hvordan våpnene forandrer seg gjennom vekslende tidsrom og landområder; håndbøkene nøyer seg her ofte med antydninger.²⁾ På mange måter er det derfor fortsatt mye å hente hos de to gamle kjemper i heraldisk teori: Woodward og Seyler (J. Woodward & G. Burnett: Woodward's A Treatise on Heraldry - British and Foreign, 1892, opptrykk 1969, og G. A. Seyler: Geschichte der Heraldik, 1884, opptrykk 1970).

De forskjellige landområder er hos Woodward trukket sammenlignende inn under hans gjennomgåelse av systematikkens enkelte ledd. Verket mangler imidlertid mer omfattende kildehenvisninger. Hos Seyler er det

med tysk grundighet mengder av litteraturhenvisninger i noter og tekst. Seyler legger særlig vekt på heraldikken som vitenskap gjennom tidsaldrene, og han sparer ikke på kritikken mot heraldisk litteratur før hans egen tid.

På nordisk språk har vi fått den lille C. A. v. Volborth, Alverdens heraldik i farver, Kbh. 1972 og senere utgitt på en rekke språk. Innholdet er delt opp i korte geografiske avsnitt og er mer upretensiøst enn tittelen angir.

I den siste nordiske håndbok er det valgt en helt annen vri på stoffet. Som program for sin bok setter Prange (Knud Prange: Heraldik og historie, 1962 og 2. utvidete utg. 1977 som jeg her refererer til,) at den skal »kunne læses som en kort og let introduksjon til læren om våpenskjoldene«. Siktemålet begrenses riktignok ved at boka skal gi »hjelp til alle der arbejder med historie«. Prange har derfor skåret behandlingen av heraldisk systematikk ned til ca. 1/5 av sin lille bok. Alle de andre kapitler kretser om Pranges hovedinteresse: »at der kan etableres en forbindelse mellem våbenet og den der har benyttet det« (s. 55). Et slikt opplegg synes mest nyttig for dem som arbeider med den danske adelens person- og slektshistorie, hvis jeg skal dømme etter de forsknings-eksemplene han presenterer.

Moderne håndbøker med et mer omfattende opplegg, må vi søke på fransk, tysk og engelsk. Der har vi da også fått noen store bøker i 1977: Léon Jéquier's forøkte utgave av D. L. Galbreath, Manuel du Blason, og Ottfried Neubeckers Heraldik - Wappen - Ihr Ursprung, Sinn und Wert. De to bøkene utgis dessuten på henholdsvis tysk og engelsk, samt for-

beredes på flere språk, bl. a. Neubeckers bok på dansk. Begge forfatterne er internasjonalt kjente heraldiske skribenter og foredragsholdere, med tilknytning til det internasjonale heraldiske akademi (Jéquier er f. t. president).

På tysk og engelsk kommer stadig mer enkle innføringsbøker, men også nyutgaver av grundigere verker. Jeg trekker bare fram *Verein »Herold«*, Hildebrandts Wappenfibel - Handbuch der Heraldik, 16 (!) utg., 1970, og *J. P. Brooke-Littles* 1969-utgave av *A. C. Fox-Davies, A Complete Guide to Heraldry*.

Heraldisk fortid, nåtid og framtid

Neppe noen gang har det vært laget så mange våpenskjold - særlig for offentlige myndigheter - som i vår egen tid. Likevel har heraldiske forfattere en sterk forkjærlighet til mest å se bakover i tidligere århundrer. Selvfølgelig må historikken med, spesielt middelalderen da heraldikkens systematiske utforming ble til. Selvom grunnelementene er blitt bevart, er det imidlertid svært mye som er blitt forandret.

Når vi fortsatt bruker gamle våpen og lager nye, skyldes det forhold i vår tid. Dagens praktiske anvendelse av heraldiske kjennetegn blir illustrert iallfall i Neubeckers rikholdige bildemateriale. I alle håndbøkene savner jeg likevel mer om sambandet mellom våpen og samfunn: Hvilke funksjoner tjener våpnene? Er våpenskjold egnet til å være kjennetegn idag? Hvilke holdninger uttrykkes i bruk av våpenmerker? Mange flere spørsmål kan stilles og undersøkes for å få en virkelighetsnær oppfatning av våpenskjoldenes rolle i samfunnet. Håndbøkene kan stort

sett bare peke på problemene som ligger i grensesonen til fag som sosiologi, psykologi og juss.

Et nærliggende felt er de uhyre utbredte varekjennetegnene. Ja, feltene glir lett over i hverandre og konkurrerer med hverandre. De to kjenne-tegns-kategoriene brukes tildels på like måter, f. eks. annonsering, skiltning, flagg, uniformer og på gjenstander ellers. De kommersielle merkene forsøker stadig å overta heraldiske fenomener - med mer eller mindre hell. Fra slutten av forrige århundre har derfor offentlige våpenskjold gradvis fått en straffesanksjonert rettsbeskyttelse.³⁾

Offentlige våpen har mange samfunnsmessige sider, men det gjen-speiles lite i håndbøkene. Riktignok får vi vite hvordan utenrikspolitiske allianser og pretensjoner medfører endringer i sammensettinger av riks- og fyrste-våpen. Men innenrikspolitiske forhold som påvirker lagning og formgivning av statlige og kommunale våpenskjold, hører vi mindre om.⁴⁾ Både håndbøker og spesialarbeider bør drøfte hvilke tolkningsmuligheter og begrensninger heraldikken gir.

Tids- og stedtypisk skjold til Hernando Cortés (d. 1547), erobrer og ødelegger av Mexicos kultur (v. Volborth, s 163, under avsnitt for Mexico!) I borden ses »indianiske« hoder i lenke

Mange overlessete motiver og uheldige konkurranseutkast kan da kanskje unngås.

Den almenpolitiske synsvinkel gjør at f. eks. kroner, hjelmer, ytre praktstykker og renessansestil, ikke er forenlig med den »grafiske profil« som offentlige myndigheter ønsker å oppføre utad med i mange land. Og skal offentlige våpen kunne brukes under skiftende partikonstellasjoner, bør våpene ikke kunne tolkes diskriminerende -som f. eks. neger- og tyrkerhoder, »jødeler«, korsformer, nakne kvinneskikkelser og selvfølgelig partimerker.

Den økende mengden av nye våpen og hyppige bruk av eldre, bærer bud om at våpnene også kan få funksjoner i framtidssamfunnene. På den annen side forandrer våre teknokratiske massesamfunn seg raskt, og de kan igjen komme til å vende bort fra idéen om å samordne og systematisere alt mulig. De velordnete kjennetegnsystemer vil kanskje bli helt oppløst. Eller nye mønstre for kjennetegn kan bli konstruert av flittige yrkestegnere eller andre. Reklame og markedsføring er i rivende utvikling som lett kan påvirke heraldikkens uttryksmidler, f. eks. de amerikaniserte og sterkt forenklede »logo«-figurer (eller »logotype«/»logogram« som de også kalles). I heraldiske håndbøker bør det avses litt plass for slike utviklingstendenser, sammen med noen ord om de typer bildekjennetegn som løper parallellt med heraldikken - av Neubecker kalt »para-heraldikk«.

Heraldiske grunnlagsproblemer

Når en arbeider selvstendig med spørsmål som angår våpenskjold, er det ikke nok bare å kunne fagets tradisjonelle systematikk. Grensene

til heraldikken som fagområde går endel videre. Rent populært blir ordet »heraldikk« ofte brukt om alt som har noe med våpen og lignende fenomener å gjøre. Litt mer presist kan en si at faget heraldikk er den teoretiske lære om hvordan våpenskjold og tilhørende fenomener blir til og blir brukt. Ordet »heraldikk« betegner dessuten selve den faktiske forekomst og bruk av hele eller deler av våpenmerker i vid forstand.

Den teoretiske læren har endel egne grunnbegreper og arbeidsmetoder til anvendelse for heraldisk forskning. Nedenfor skal jeg si litt om begreper og metoder. Først vil jeg nevne at selvom disse særpreger faget heraldikk -f. eks. i forhold til sigillografi (segl-lære) og kunsthistorie, så kan de ofte med fordel anvendes i samvirke med andre spesielle og generelle fagområders metodelære. Og heraldiske begreper og metoder kan være til nytte ved undersøkelser av beslektede fenomener som politiske symboler, den bildende kunsts symboler, flagg og faner, kontrollstempler, skilt osv.

Selvom håndbøkene skal konsentrere seg om heraldikken, må de ikke underslå de mange tilknytningspunkter til andre fag. Det viktigste er å være oppmerksom på de glidende overganger som gjør det nødvendig å bruke fagene som hjelpevitenskaper for hverandre. Et felt å sammenligne med er bumerkene, noe Prange gjør på s. 47-49. Jeg savner en mer gjennomtenkt bruk av jussen som hjelpevitenskap for heraldikken. I utlandet har vi dog eksempler på dette i *Rémi Mathieu*, *Le Système Héraldique Français*, Paris 1946, og *B. B. Heim*, *Heraldry in the Catholic Church - Its Origin, Customs and Laws*, *Gerards Cross* 1978 (tidligere utgaver

på fransk og tysk). Den sistnevnte er vakkert utstyrt med rekker av illustrasjoner i farger.

Hovedområdene for håndbøkene er heraldikken slik jeg definerer ovenfor, og de klassiske ledd i systematikken. Fra gammelt av blir heraldikken ofte delt etter to grunnbegreper som jeg stiller meg skeptisk til: »Wappenkunde«/ science og »Wappenkunst«/art. De to grunnbegrepene videreføres av Neubecker og Jéquier. Jeg har ikke så mye imot sondringen hvis den bare tolkes velvillig som skillet mellom den teoretiske lære og den praktiske utøvelse. For all praksis kan undergis en vitenskapelig-teoretisk behandling. Og de praktiske sider må gjerne kalles »våpenkunst«, selv om kvaliteten kan være så ymse. Ordene »våpenkunnskap« og »våpenkunst« kan være villedende, men en lignende fortolkning mener jeg å finne hos f. eks. *P. B. Grandjean*, *Dansk Heraldik*, Kbh. 1919, s. 15.⁵)

Prange beveger seg i retning av mitt syn når han sonderer mellom »heraldikk« som betegnelse på såvel (1) »den levende anvendelse af våbenmærker«, som (2) »studiet af våbenmærkerne, deres udvikling og skiftende anvendelse«. I definisjonen synes jeg at »anvendelsen« får dominere vel mye som grunnbegrep, idet jeg legger hovedvekten på hvordan våpen blir til og blir brukt. Uttrykket »blir til« omfatter både hvordan farge- og figurmotiv i våpenskjold blir valgt, og hvordan den valgte sammensetting blir utformet i avbildning og fagmessig beskrivelse.

»Anvendelsen« er gjort til hovedsak i den ofte siterte engelske definisjonen av »true heraldry« som »the systematic use of hereditary devices on the shield«. Men denne formuleringen er hentet fra *Anthony R. Wagner*,

Heralds and Heraldry in the Middle Ages, 2. utg. Oxford 1956, s. 12. Der er definisjonen formålsbestemt til å karakterisere oppkomst og egenart for våpenskjoldene i motsetning til forutgående typer bildekjennetegn. Wagners definisjon tar derfor ikke sikte på alle de sider ved fenomenet, begrepet og betegnelsen heraldikk som jeg nevner her.

Litt om begrepet våpen

Ved siden av begrepet heraldikk, må enhver heraldisk håndbok komme noe inn på avgrensingen av et annet grunnleggende begrep: våpen eller »våpenskjold«. Også i dette tidsskrifts spalter har det vært skrevet om begrepet med visse mellomrom helt fra det første hefte.

Denne tidstypiske våpenavbildning ville være umulig som nytt norsk offentlig våpen idag. Den er da også slekten Selmers våpen på sølv stemplet Christiania 1767, og har skjoldholdere, rangkrone og kartusj rundt det hellenistiske symbolet delfin og anker. (Tilhører professor Leiv Kreyberg, Oslo.)

Rent generelt må sies at naturligvis vil begrepet våpen, som alle andre begreper, bli mer og mer upresist desto mer begrepet skal omfatte av varierende faktiske fenomener. Vil en resignere og da oppnå et mer presist begrepsinnhold, kan en velge et bestemt formål som definisjonen skal brukes til, og deretter la ordlyden bli tilpasset formålet. Skal det dreie seg om våpen f. eks. i motsetning til forutgående skjoldmerker i middelalderen? Eller er det de våpen som kan ventes anerkjent som norske kommunevåpen idag? Slik kan spørsmålene stilles i et uendelig antall.

På den annen side er det viktig hvilken ramme en vil gi våpenbegrepet, fordi begrepet gir en innfallsport til hele systematikken. Håndbøkens definisjoner av våpenbegrepet vil gi opplegget for hva bøkene handler om. Slik fungerer definisjonen hos Jéquier:

Våpenskjold er merker i (1) farger som er rene og fâtallige, med (2) bildefigurer (images) som er geometriske eller strengt stiliserte og uten dybdevirkning (relief), (3) først og fremst gjengitt i skjold, men også på andre måter, og som er (4) arvelige og stabile.⁶⁾

Knytter vi denne definisjon til de tre punkter i systematikken som jeg nevner ovenfor, kan vi se at (1) og (2) mest er våpens innhold, mens særlig (3) er form og (4) er historie og rettsforhold. Både (3) og (4) kan være faktisk bruk/ anvendelse av våpen.

Når noen av definisjonens fire særtrekk presiseres nærmere, går en inn på enkeltleddene i heraldikkens tradisjonelle systematikk. En veiviser og karakteristikk ligger allerede i utgangspunktet »merker« (»emblemene«) - på norsk i dobbeltbetydningen

kjennetegn og sinnbilde/symbol. I allfall ved kjennetegn er det da forutsatt at det fins en innehaver -person eller institusjon. Vel på denne bakgrunn bruker Verein »Herold« overbegrepet »Bildkennzeichen« i sin definisjon.

Jeg har selv »som en noe upresis hovedregel« ved norsk lovtolkning av våpenbegrepet, gitt den kortere definisjon: »bildekjennetegn som består av en figur- og fargesammensetting, og som til vanlig brukes avbildet i tilknytning til en skjoldformet innramming«. Definisjonens formål var bl. a. å få endel grensetilfelle inn under rettsbeskyttelsen for offentlige våpen, og flere presiseringer ble det derfor nødvendig å tilføye.⁷⁾

Med litt kjenskap til våpenes store grensener, innser vi raskt at mange fenomener oppfyller noen av betingelsene i de definisjonene jeg siterer, men ikke alle betingelsene. Heller enn å snakke om at enten er noe et våpen eller så er det ikke, foretrekker jeg å kalle mye for *delvis våpen*. Med dette mener jeg at de følger bara noe av og ikke alt i vår gamle systematikk. Når eksempelvis et bumerke av geometriske streker gjengis i farger, forblir bumerket det samme selvom det får andre farger. Tar en derimot og setter merket i et skjold, blir det et annet (delvis) våpen hvis det forandrer figur- eller bakgrunnsfarge.

Bare delvis våpen og ufullstendige er de fargeløse våpen -dvs. med ukjente farger. Vi kan ikke vite hvilke (fargeutstyrte) våpen som er identiske med de fargeløse, hvilke som er differensierte våpen, similariserte eller tilfeldigvis like. Andre delvise våpen kan være varemerker med utseende som våpen, men som ikke kan endre sitt utseende, dvs. gjengis »også på andre måter«. Eller f. eks.

et flagg kan ha et figur- og fargemotiv som tilsvarer våpeninnhold, men som ikke dermed er våpen hvis flagginnholdet ikke også brukes i skjoldform.

Et alternativt uttrykk til »delvis våpen« er ordet »våpenmerke«, som kan brukes om bare delvise våpen eller om både disse og komplette våpen. Men grensen mellom delvis våpen og »ikke våpen« er det vanskelig å trekke. Jeg går ikke her nærme inn på hvor formålstjenlig det kan være å trekke grensen ved fenomener som f. eks. oppfyller én betingelse, flere eller ingen.⁶⁾

Selvom denne hjerne-gymnastikken kan være trettende, kan den være nyttig for å bestemme hva en vil behandle i heraldisk teori og praksis.

Noen heraldiske arbeidsmetoder

Den heraldiske teori byr på egne framgangsmåter for undersøkelser av våpenmessige fenomener. Disse arbeidsmetodene hører nøye sammen med fagets systematikk og grunnbegreper. I håndbøkene tas metodene stort sett for gitt, uten særlig veiledning om hvordan de kan nyttes. Jeg tror mange kan føle dette som et savn, og jeg skal derfor si litt om hvordan jeg har arbeidet med heraldiske spørsmål.

Sentralt ved undersøkelser av våpen står metoden med å sondre mellom våpens *innhold* og *form*. I det ytre framstår våpenjengivelsen som en mer eller mindre teknisk korrekt avbildning eller beskrivelse. Dette er formen og det konkrete som er lettest å oppfatte.

Ser vi nærmere på den tekniske våpenbeskrivelsen ->blasoneringen«, kan vi finne at den er innskrenket

til å inneholde bare noen få hovedtrekk ved avbildningene av samme våpen. Dermed passer beskrivelsen på en hel mengde avbildninger av et våpen i forskjellige stilarter, materialtyper m. v. En må likevel ikke glemme at våpenbeskrivelsen selv veksler i tid, rom og språkform.

Vi kommer det stabile element i våpen mer inn på livet, når vi fester dette til det bærende *meningsinnholdet* i blasoneringen. (Blasoneringen må fortolkes utfra heraldikkens systematikk og begreper.) Med denne abstrakte tankekonstruksjon får vi våpnets innhold og kan lettere avgjøre hva som skal anses som ett og samme våpen. Vi får et analyserskapp for mange formål; f. eks. hvor langt rettbeskyttelsen går, hvorvidt samme våpeninneholder opptrer, hvilken stilhistorisk innflytelse foreligger osv. Forståelsen av sambandet mellom innhold, beskrivelse og avbildning er en forutsetning for å kunne undersøke de ulike skikkelser som våpenskjold

Regimentsmerke for den norske hær. Elg-hode og rein som våpen, og naturbildene på grensen av delvise våpen. Alle har et strafferettslig vern i den norske straffelovs § 328 nr. 4, som et av alternativene »offentlige våpen, merke eller segl«.

kan opptre i. Likevel nøyer håndbøkene seg stort sett med å si at en blasonering »er« et våpen innhold.

Rundt ethvert våpens innhold, uttrykksformer og bruksmåter ligger det bestemte grenser for hvordan alle disse kan opptre. Og med »grenser« mener jeg et sammenhengende *system av flere regelsett*. Denne tankegangen og endel regler omtales i de heraldiske håndbøker, men forøvrig savnes presiseringer av hvordan reglene skal forstås og kan anvendes. Jeg vil derfor si litt mer om heraldiske regelmetoder.

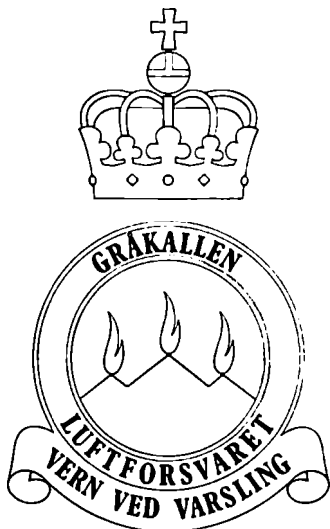
Først og fremst kan vi inndele reglenes anvendelsesområder på samme måte som de tre hovedpunktene i fagets systematikk: (I) er reglene om de forskjellige delene av våpens innhold, og hvordan delene settes sam-

men, (II) er regler om våpens utforming i ord og bilde, og (III) er reglenes historikk og rettsregler som angår våpen. Gruppe (I) har de mest spesifikt heraldiske regler, gruppe (II) inneholder også estetiske og seremonielle regler, mens gruppe (III) har bl. a. rettsregler mot misbruk av våpen. Rettsreglene griper dessuten inn i gruppene (I) og (II), ved f. eks. forbud mot forvekslebare våpen og mot avbildninger som håner riksvåpen (den norske straffelovs §§ 328 nr. 4 og 95).

Selvom systematikken er tradisjonell, veksler innholdet i de enkelte regler akkurat som våpenskjoldene selv varierer med tidspunkt og landområder. For alt dette er sider av samme sak. Ingen av reglene har derfor evig gyldighet, selv når de bygges på optiske og fysiske forhold i naturen.⁹⁾

Forhold som tydelighet på avstand, kunne f. eks. vært oppnådd ved å innskrenke heraldikken til et tofargesystem av lyseblått og mørkerødt. Reglen om kontrasterede farger i våpenskjold er delvis begrunnet i optiske forhold, men forøvrig konvensjonelt bestemt utfra reglene om hvilke farger som er tillatte og forbudte i våpen. Kanskje burde vi heller snakke om »heraldiske konvensjoner«, slik J. P. Brooke-Little gjør (i Fox-Davies, 1969). Men ordene »lover«, »regler«, »konvensjoner«, eller »normer« som jeg gjerne bruker, er mindre viktige, bare meningen holdes klar slik som ovenfor.¹⁰⁾

Det er så at en type regler/konvensjoner/normer er noe mer stabil enn de andre: de normer som fastsetter grensene for systematikkens grunnbegreper. Eksempler er normer som kvalifiserer noe til å være »våpen«, »blasonering«, »heraldisk stil«,

Det norske luftforsvars L. st. Gråkallens våpenmerke med tente varder, som er eksempel og vedlegg 4 til det grundige regelsett: Bestemmelse BFL 25-3 av 1.11. 1978 for Luftforsvaret; med heraldiske krav til alle Luftforsvarets merker.

»tinkturer«, »skjoldform« osv. Også disse normer og fenomener veksler fra 1300 til 1700 eller idag. Denne normtypen gir oppskrifter for hvordan et fenomen kan gjøres »heraldisk gyldig«, og setter derfor yttergrensene for regelsystemet.

Brytes denne typen normer, kan det fenomen som dermed lages annerledes, gli ut av det heraldiske regelsystem som gjelder der og da. Følgen blir at fenomenet mister samhörigheten med våpenskjoldenes prestisje, rettsbeskyttelse, anvendelsesmuligheter o. l. Om normbruddet skal anses å være viktig, får avgjøres utfra konsekvensene.

Innenfor systemets yttergrenser har vi de primære handlingsreglene som veksler enda mer med tid og sted. Her er de enkelte regler om tillatte og forbudte farger og figurer, påbudt blasoneringsteknikk og tillatt stilisering. Momentet av plikt -forbud, påbud og tillatelser, kommer inn gjennom autoritativ praksis eller direkte fastsettinger av reglene. I utlandet har vi særskilte heraldiske myndigheter, i Norge en etableret departements-praksis og regler fastsatt f. eks. for Luft- og Sjøforsvarets heraldiske merker. Regelsettene bestemmer tildels selv hvilke konsekvenser regelbrudd skal ha. Tildels kan en generelt si at de feilaktige våpen ikke vil bli godtatt til formell fastsetting av vedkommende myndighet, til tross for at våpnene er verken ikke-våpen eller delvis våpen, men bare feilaktige.

Reglene finner vi fram til ved å gå til myndigheters og andre normgiveres praksis når våpen velges, formgis og benyttes. Viktig er sammenhenger og linjer i praksis, som håndbøkene bør redegjøre skikkelig for. Med denne metode kan en unngå

den stive formalisme som håndbøkene advarer mot.

Når reglene er hentet fram, må de anvendes med skjønnsomhet og ikke uten videre automatisk. Mange regler praktiseres i endel situasjoner nokså mekanisk, men likevel ikke alltid. Istedenfor å tro at reglene dermed totalt må forkastes, bør en innføre sondringen mellom hovedregler med stort anvendelsesområde og unntaksregler med tilhørende spesialfelter. Og gir en viss regel ingen klar løsning av hva en skal gjøre, kan reglen nettopp gå ut å foreskrive at en må veie mot hverandre flere hensyn som hver især bare er veiledende og ikke avgjørende.¹¹⁾

Eksempelvis har vi hovedreglen om ikke å legge metallfigur på metallbakgrunn, med unntaksregler bl. a. for religiøs symbolikk eller kort grensefelt. I avveiningen av tilstrekkelig »religiøs« eller »kort«, kan så igjen trekkes inn historiske hensyn: f. eks. Nord-Trøndelag fylkes gullkors på sølvbunn (St. Olavs kors-skjold ifølge sagaer), Hordaland

Våpnet og navnet »de Mossencrone« til delt av Kongen i 1761 med en prægt som kaller på smilebåndet. (Tegning: H. Storck, Dansk Vaabenbog, Kbh. 1910.)

fylkes krysslagte gulløkser (Olavsbrødrene på Onarheims gildevåpen), og mitt forslag til gullski på gullkorsarmer for Skien (HT nr. 32/1975, s. 102).

Jeg vil ganske kort si at i heraldisk virksomhet må en ofte bruke *metoder fra andre fag* enn heraldikken. Tenk bare på allmenn historie, genealogi, kunsthistorie, språkvitenskap, rettsvitenskap m. fl. Forøvrig finner vi både innhold/form- og regelmetoder også i andre fag enn i heraldikken.

Et par andre særspørsmål

Håndbøker skal gi svar på mange spørsmål, men de har også til oppgave å få leserne til å stille spørsmål. Utvalget av det materiale som bøkene tar med, vil alltid kunne diskuteres. Og det enorme materiale som nødvendigvis ikke er tatt med, innebærer utallige problemer som pløyer dypere enn håndbøker kan make. Her har jeg bare plass til å velge ut noen få andre særspørsmål fra den svære bunken vi har igjen.

Noen hevder så optimistisk at det er en misforståelse »at der skulle være en forbindelse mellom snobberi og heraldik«, slik Prange sier det (s. 19). Må ikke heraldikkens historie gjøre oss mer pessimistiske? I sin bok, *Heraldikkens femten Glæder*, Kbh. 1978, viser *Sven Tito Achen* flere ganger hvor lett et våpen blir »et redskab for forfængelighed og pral« (s. 82). Og Prange selv gir enkelte nærmest tragikomiske eksempler på »honnet ambition« o. l. (s. 16, 33, og etteraping av kongevåpnets figurer på s. 15 og 36).

I heraldisk praksis og teori er det en farlig tendens til å legge seg etter adel -eller noe mer tidsmessig, men

ikke helt ulikt: »et frit og uafhængigt, »selvejende« individ« (Achen, s. 178). Mindre plass får særegenhet i heraldikken til bønder, håndverkere, handelsmenn og institusjoner bygd på fellesskap og solidaritet, som laug, gilder, forbund, foreninger o. l. Forholdene var likevel langt værre tidligere: f. eks. er P. B. Grandjeans *Dansk Heraldik* bare lagt opp etter danske adelslekters våpenskjold.¹²⁾

Et spørsmål som går igjen i alle eldre og nyere heraldiske håndbøker, er om ikke-adelige kunne ha egne våpenskjold. De nyere bøkene gir det korte svar: alt i alt eksisterer det langt flere ikke-adelige personers våpenskjold enn adeliges. Når spørsmålet likevel stadig gjentas, har det sammenheng med våpnenes opprinnelse i ridderklassen, og de senere kombinerte tildelinger av adelskap og (nytt) våpenskjold. Til tider er i enkelte land retten til å ha våpenskjold gjort til et privilegium for adelige, men dette ble bare spredte forsøk uten særlig varighet.

Monarkers våpentildelinger har imidlertid en viktigere rettshistorisk side. Under tidligere tiders forhold med vansker med å få beskyttet og fremmet sine rettigheter, ga flotte dokumenter med våpenfastsetninger både et bevismiddel og en uttrykkelig garanti fra utstederen om at ingen skulle kunne hindre den begunstigede i å bruke det tildelte våpenskjold. Allerede postglossatoren *Bartolus de Saxoferrato* understreket rettsvernets betydning (Seyler, s. 561), og det senere uttrykket »våpenpatent« om tildelingsdokumentet er forsåvidt ganske treffende. Mye taler for at rettsverngarantien er realiteten bak de britiske heroldmyndigheters synspunkt om at bare de tildelte våpen

er »riktige« eller »gyldige«. Achen forteller (s. 93) at hos College of Arms i London kan »enhver der ansøger og betaler for et våbenbrev«, få det (forutsatt at vedkommende er engelsk eller av engelsk herkomst).

Noter

- 1) En »preliminary list« over de eldste heraldiske skrifter gjengis i R. Dennys, *The Heraldic Imagination*, London 1975, s. 212–217. De to eldste oppgis til å være »De Hraudie« ca. 1300, og Bartolus de Saxoferrato, *De Insigniis et Armis*, ca. 1355.
- 2) Middelalder-heraldikkens landområder og tidsperioder er grundig undersøkt hos J. Rancke, *Bergshammarpapenboken – en medeltidsheraldisk studie*, Lund 1975.
- 3) Nærmere om rettsvernet i min artikkel, *Begrepet våpen, som heraldisk kjennetegn i norsk lovgivning, NIR Nordiskt Immateriellt Rättsskydd*, 1974, s. 394–405. På engelsk; *The Concept of the Coat of Arms in Norwegian Legislation, Kongressbericht, 12. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften München 1974*, Stuttgart 1978, s. 261–278.
- 4) Noen problemer tas opp i Suomen Kunnallisvaakunat – Finlands kommunvapen, Helsinki 1970, bl. a. s. 21–29.
- 5) Mer om sondring heraldisk teori og praksis bl. a. flere steder hos Seyler, f. eks. s. 767 med henvisning til O. T. v. Hofner, *Altbayerische Heraldik*, München 1869.
- 6) Jéquier, s. 15–16, deler mitt pkt. (1) i to: 1. « . . . emblemes en couleurs,« og 2. » . . . sont franchises et peu nombreuses«, slik at han får fem punkter i sin definisjon.
- 7) Min artikkel nevnt i note 3).
- 8) Som en form for våpen, nevner S. T. Achen, *Heraldikkens femten Glæder*, Kbh. 1978, s. 115, den nidstang med hestehode som omtales i Egil Skallagrímssons saga. Jeg mener derimot at dette »merke« må være et »ikke-våpen«.
- 9) Tilsynelatende er en rekke heraldiske forfattere av en annen oppfatning; f. eks. Neubecker, s. 6 og 54, Rancke

Skjoldet til Bartolus de Saxoferrato: i gull en rød løve. Våpen tildelt av keiser Karl 4. i 1355. Onde tunger sa senere at Bartolus ville ha skrevet annerledes hvis han ikke selv hadde fått dette våpen av keiseren, ifølge Seyler, s. 562–563. (Tegning: N. Manwaring i R. Dennys, *The Heraldic Imagination*, London 1975, s. 62).

(se note 2), s. 137: »de optiske färglagarna«. M. Pastoureau, *Les Armoiries*, Turnhout 1976, s. 56 jfr. s. 67, mener farge-kontrast-reglene er »prescriptions impératives« og andre regler er »conventions«, uten å drøfte dette nærmere.

- 10) Brooke-Little og Pastoureau (se note 9) bruker »conventions«. Min språkbruk og foreløpige betraktninger over normer; se min artikkel, *The Heraldic System of Norms, Recueil du 11e Congrès International des Sciences Généalogiques et Héraldique Liège 1972*, s. 119–126.
- 11) Brooke-Little (i Fox-Davies, 1969, s. 63 note 26) synes å mene at alle heraldiske regler er avveiningshensyn eller veiledende retningslinjer i forhold til heroldsmyndighetene selv. Jeg tar ikke dette opp til drøfting her.
- 12) H. L. Lovenskiold, *Heraldisk nøkkel*, Oslo 1978, s. 8–9, nevner endel særregler for adelslekters våpen uten nærmere tid- og sted-festing av reglene, og uten å oppgi referanser til hvordan han mener reglene kan oppstilles. Det er vanskelig å se disse »regler«s relevans, særlig etter opphevingen i 1821 av alle særrettigheter for adel i Norge.

Påvlig heraldik

av Bengt Olof Kälde

I HERALDISK TIDSSKRIFT nr 9, 1964 presenterade titulärärkebiskopen Dr phil. & jur. can. B. B. Heim — då apostolisk delegat i Norden — vapnet för den året innan valde påven Paulus VI. Sedan dess har en hel del hänt. 1965 avslutades Andra Vatikanconciliet, som stimulerat till ett nytänkande på praktiskt taget alla kyrkliga områden. Även den påvliga heraldiken kunde berättiga till en belysning ur postkonciliärt perspektiv. Aktualiserats har ämnet genom fjorårets uppseendeväckande dubbla skiften på Roms biskopsstol.

Tvenne i England publicerade standardverk på detta område kommer lägligt: glädjande nog utgavs för några år sedan D.L. Galbreaths »Papal Heraldry« i reprint (Second Edi-

tion revised by G. Briggs, Heraldry Today, 10 Beauchamp Place, London SW3 1972; pris £ 12.25) och i höstas utkom så B.B. Heims »Heraldry in the Catholic Church« (Its Origin, Customs and Laws, Van Duren, PO Box 6, Gerrards Cross SL9 7AE 1978; pris £ 18.50). Galbreaths grundläggande arbete är från 1930. Första upplagens text och utsökta bilder har återgetts oförändrade, men försetts med kompletterande noter. Heims kyrkorättsliga avhandling »Wappenbrauch und Wappenrecht in der Kirche« utgavs först på tyska (Olten 1947), därefter på franska (Paris 1949). Här kommer nu sent omsider den engelska översättningen av texten, som på sina håll bearbetats. Största vinningen är det strålande bildmaterialet, huvudsakligen ur författarens egna rika produktion.

1. Påven Paulus VI:s sigill, ritat av B. B. Heim och graverat av R. Niedballa.

Paulus VI:s sköld

med i rött fält ett uppskjutande sexberg åtföljt av tre liljor, allt av silver var ett av de vackraste påvevapnen efter renässansen. Dessutom passade det bra till den s.k. Malakisprofetians ord för denne påve: FLOS FLORUM, »blomstrens blomster«¹⁾. En ansats till överprövning av det bestående heraldiska bruket spordes dock i påvens önskan att som timbrering utnyttja sin kröningstiara, den till en kronring förenklade och med tre tunna ringar dekorerade s.k. Milano-

tiaran (fig. 1). När sedan Paulus VI i november 1964 skänkte sin påvekrona till förmån för världens fattiga²⁾, uppstod frågan vilka konsekvenser denna gest kunde tänkas få för hans efterträdare.

Johannes Paulus I

Kristi Förklarings dag den 6 augusti 1978 avled Paul VI. Ur den osedvanligt korta konklaven samma månad framträdde den älskvärde patriarken av Venedig, kardinal Albino Luciani, som påve under det för en sådan något förbryllande namnet Johannes Paulus I. Denne man, som till hela sitt väsen förkroppsligade sitt biskopliga valspråk HUMILITAS, lät strax tillkännage att han icke önskade någon kröning³⁾.

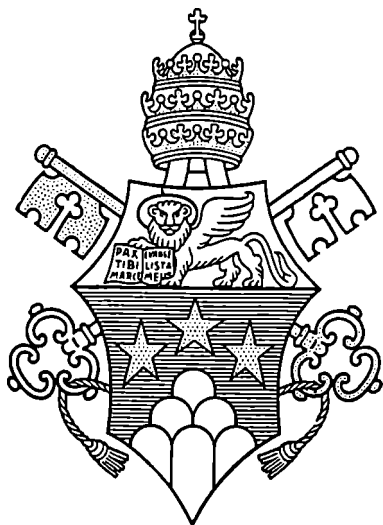
Det inte utan spänning emotsedda nya påvevapnet offentliggjordes samma dag som inträdesgudstjänsten ägde rum (fig. 2). Upphovsmannen visade sig även denna gång vara Monsignore Heims (vars båda förslagsritningar hann medtagas som frontespiser i den engelska utgåvan). Vapnet var traditionellare än man på sina håll räknat med: *i blått fält ett uppskjutande sexberg av silver åtföljt av tre femuddiga stjärnor av guld och däröver en ginstam av silver belagd med ett Markuslejon av guld*. Skölden överlagd Petri korslagda nycklar och timbrerad med en tiara — med tre kronringar.

Johannes Paulus I valde sålunda att avstå från tiaran i praktiken, men ändå bibehålla den i heraldiken. Skölden visade samma vapen han fört redan som biskop av Vittorio Veneto (1958). Berget syftade på hans födelseort vid Dolomiternas fot och stjärnorna var en anspelning på familjenamnet Luciani — lux, ljus. Som

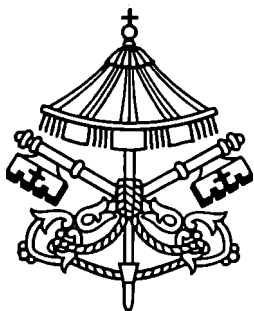
patriark av Venedig (1969) hade han tillfogat detta stifts evangelistsymbol i ginstammen. Om man så ville, kunde man i Johannes Paulus I:s sköld finna likheter med vapnen för påvens båda närmaste föregångare, som också föranlett hans dubbelnamn. Med Johannes XXIII havde han lejonet gemensamt, med Paulus VI berget.

Sit Markus' ginstam

Även för en påve är det förstås principiellt sett inte helt lyckat att som skett bibehålla et tidigare stifts vapen; han är ju inte längre biskop av Venedig utan av Rom! Men som bekant fanns här prejudikat: Johannes XXIII behöll 1958 Markuslejonet även på Petri stol. Hans tidigare sekreterare från nuntiaturen i Paris — Mgr Heim — ger nu i en intressant

2. Påven Johannes Paulus I:s vapen, efter ritning av B. B. Heim.
(Linzer Diözesanblatt)

3. Under sedisvakanserna i augusti och september 1978 utnyttjades traditionsenligt det s. k. basilikaparasollet – S. Conopeum eller ombrellino – i stället för tiaran i Heliga Stolens emblem, t.ex. på Vatikanens frimärkan, mynt (jämfte vapnet för kardinal Jean Villot som Romerska kyrkans camerlengo) och – som ovan – på Vatikanorganet L'Osservatore Romano's titelhuvud.

bildtext inblick i hur Papa Roncali's vapen växte fram och hur det heraldiskt »transalpina« lejonet efterhand gjordes mer »humant«. Mänskligt sett förvånade det ej, att det slutligen nästen leende Markus lejonet kom att kvarstå i skölden även för den »leende påven« Johannes Paulus I...

Under vårt århundrade hade dessförinnan en tredje venetianare på påvestolen gjort sammalunda, nämligen S:t Pius X (1903-14; kanoniserad 1954). Ville man söka en syndabock för den heraldiskt-ekkesiala avvikelserna att utnyttja ett annat stifts vapenbild, vore det alltså på denne påve skulden finge vältras (eller – som Heim förmodar – på hans ignoreranta vapenritare). Men lika litet som varje god heraldiker med nödvändighet är ett helgon, måste ett helgon vara en god heraldiker! I varje fall, efter män som Pius X, Johannes XXIII och Johannes Paulus I kan man med fog säga, att bruket av

capo di S. Marco för påvar hämtade från Venedigs patriarkstol nu verkliga har »petrificerats«.

Johannes Paulus II

Morgonen den 29 september 1978 kom det nästan ofattbara meddelandet, att den nyligen tillträdde påven under natten stilla insomnat – efter 33 dagars pontifikat. För andra gången inom ett och samma år stod Apostoliska Stolen vakant och måste de röstberättigade kardinalerna samlas i konklav! Den 16 oktober tillkännagavs att valet totalt överraskande fallit på ärkebiskopen av Krakow, den polske kardinalen Karol Wojtyla – historiens förste påve från ett slaviskt land – som tagit sig namnet Johannes Paulus II.

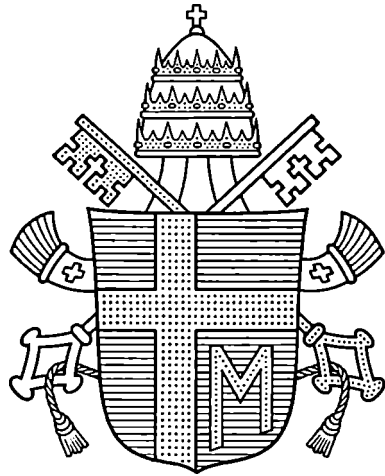
Några revolutionerande nyheter bragte däremot inte det nyaste påvevapnet (fig. 4) med *i blått fält ett kors av guld, i fjärde vinkeln åtföljt av ett M av guld*. Men liksom skölden för påvens siste icke-italienske föregångare, Hadrianus VI från Utrecht (1522-23), var karakteristisk för dåtidens nederländska heraldik, kan man säga att skölden för Johannes Paulus II är rätt typisk för en modernare tids polska, motiviskt ofta marianska biskopsheraldik. I sitt första anförande omnämnde den nyvalde påven också Jungfrun Maria – »som i Kristi mysterium alltid lever och medverkar som moder: i barnslig vördnad vänder Vi oss till henne och upprepar orden TOTUS TUUS, »helt och hållet Din!«, som Vi för 20 år sedan på vår biskopsvigningsdag indskrev i vårt hjärta och i vårt vapen«. 1958 hade den då 38-årige Dr Wojtyla av Pius XII utnämnts till vigbiskop i Krakow, där han sedan blev ärkebiskop 1964. Till Krakows kyrkoprovins hör nationalvallfarts-

orten Chestochowa med dess kända Svarta Madonna. Johannes Paulus II:s vapensköld vill alltså utsäga: Jungfru Maria stående under Frälsarens kors Joh. 19:25 f.).

Skall man sammanfatta intrycken efter de båda nya vapnens tillkomst, kan man å ena sidan fastställa, att inga grundläggande förändringar till det yttre företagits inom påveheraldiken. Å andra sidan skulle man — efter en genomgång av det historiska materialet utifrån Galbreaths och Heims ovannämnda arbeten — vilja sätta ett par nya accenter, som vore i linje med konciliets strävanden. Låt oss därför följa mottot »ad fontes«, till källorna!

Petri nyckler

Frånsett de exempel på en heraldikens förhistoria, som kan tänkas ligga i begreppen S:t Petri eller Apostoliska Stolens banér — så kallades de korsfanor påven förlänade kristna härförare åtminstone sedan 1000-talet —, förefaller den egentliga kyrkliga heraldiken i Rom tidsmässigt knappast ligga före vapenkonstens framväxt på andra håll. Parallelen i kronologien med exempelvis en så pass avlägsen kyrkoprovins som Uppsala är rätt frapperande: förste påve, som vi med säkerhet vet ha utnyttjat sitt *släktvapen*, var Bonifatius VIII (1294-1303) — förste svenske ärkebiskop Nils Kettilsson (1308-14). Och såväl i söder som i norr bildades dessförinnan, efter 1200-talets mitt, *biskopsätenas* sköldemärken, vanligtvis genom att attributen för ifrågavarande stifts skyddspatroner upptogs. För Roms kyrka med sin petrinska tradition låg det därvid nära till hands att man stannade för apostlafursten Petri nycklar (Matt. 16:18).

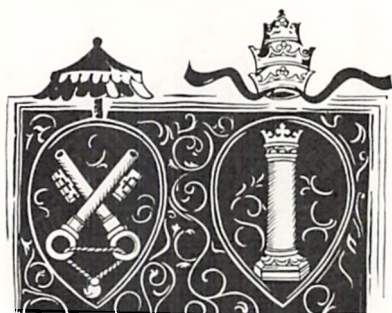

4. Påven Johannes Paulus II:s vapen, efter ritning av B. B. Heim, (Osservatore Romano)

Även om Papa Wojtyła är född på S:t Eriksdagen den 18 maj 1920, är tinkturerna snarare hämtade från Himladrottningens blåa mantel än från Sveriges blågula fana! Korset kan möjligen även anspela på att Roms domkyrka i Lateranen ursprungligen dedicerades Frälsaren. Och är det medvetet som tiaran försetts med så taggiga spetsar, likt törnen? Fjorårets undersökning av den heliga sveduken i Turin synes bekräfta, att Kristus kröntes med en »sluten« törnekrona likt en österländsk hätta.

De äldsta framställningarna visar nycklarna *stolpvis* ställda med axen utåtvända. Så förekom de tidigt i den gamla Peterskyrkans absidmosaik från Innocentius III:s tid (1198-1216): en röd gonfanon med störtade nycklar⁴). Under 1400-talet kom dessa nycklar av silver (eller guld), förenade med en snodd och i rött fält att leva kvar som vapen för Peterskyrkan och dess kapitel.

Den senare så bekanta vapenbilden med Petri nycklar *korslagda* påträffas första gången i Viterbo år 1267 (— jämför samma motiv i Linköpings kapitels sigill från 1260!). I sköld

5. Romerska kyrkans sköld timbrerad med ombrellino och påven Martinus V:s med tiaran. Ur gillestatuterna för Bolognas klädeshandlare, 1426–30 (ritning efter Galbreath). Under 1500-talet kom parasollet med korslagda nycklar att betraktas som Kyrkostatens vapen (allt av guld i rött fält) eller som emblem för Heliga Stolens världsliga besittningar.

förekommer de 1314 och från 1337 finns belägg för tinkturerne: rött fält, nycklar av silver (fig. 5). Dette är den Heliga Stolens äldre, heraldiskt klassiska vapensköld — om man så vill Roms »stiftsvapen«. Det kom även att användas i förening med respektive påvens släktvapen, t.ex. i ginstammen eller som alliansvapen (fig. 6). Att kalla det för »påvedömet's vapensköld är dock att utnyttja en senare tids terminologi. De medeltida texterna talar genomgående om *insignia/claves/arma Romanae Ecclesiae*, alltså om vapnet för den Romerska kyrkan - »församlingen i Rom« - och icke blott för dess biskop, påven⁵). Även Dr Heim, som med kanonistens ögon framförallt ser »nøglerne (som) symboler på pavens jurisdiktion over kirken«, tillstår - på tal om ombrellino (fig. 3 o. 5) - att nycklarna betraktas som tecken för den Romerska kyrkan: »Den påvliga jurisdiktionen upphör ej vid en Påves död, ty den tilldelades Kyrkan intill världens ände«.

Strax efter 1300-talets mitt har vi exempel på att Romerska kyrkans sköld timbrerades med påvens tiara. Ett århundrade senare utbildades bruket med ena nyckeln av guld och den andra av silver. Tiaran upptogs också allt oftare i skölden. Även om det äldre vapnet levde kvar vid sidan därom, kan man alltsedan 1500-talet som Heliga Stolens nyare vapen betrakta: *i rött fält två korslagda nycklar, den ena av guld och den andra av silver, förenade medelst en snodd av guld och ovan åtföljda av en tiara av silver med tre kronringar av guld*

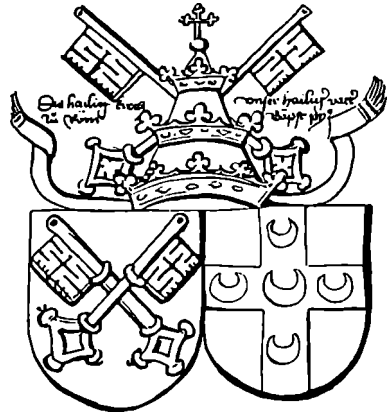
Vi har en rad exempel på att detta i timbreringens ställe använts i påvesköldarnas ginstam (fig. 7). I vårt århundrade har det tillika blivit vapen för Vatikanstaten. Heim såge denna sköld helst lagd mitt på Vatikanens av gult och vitt kluvna flagga - i stället för emblemet med nycklar och tiara i det vita fältet, så som påvefanan förts sedan 1809. Heraldiskt sett vore detta förvisso en vinning.

Kyrkligt sett synes det efter Vaticanum II vara befogat, att nycklasymbolen inte enbart se *Pontifex Maximus'* suveräna värdighet och domsrätt över den katolska världen, utan i Petri nycklar även se ett uttryck för den till rangen främsta av kristenhetens lokalkyrkor, vars biskop såsom *summus pastor* intar samma roll inom biskopskollegiet som Simon Petrus gjorde i apostlakretsen. Vid sin katedrabetigning sade också Johannes Paulus II: »Jag är djupt medveten om att jag blott som biskop av Rom har blivit världskyrkans påve. Posten (*munus*) som biskop i Rom - Petri efterträdare - är roten till universaliteten«. Det borde därför inte vara uteslutet, att påven

åter kunde föra Heliga Stolens vapen i förening med sitt personliga (fig. 10). Mgr Heims ord skulle följaktligen även kunna gälla för Roms del: »Seden att utnyttja stiftets vapen har kommit ur bruk i vissa länder. Detta är, att beklaga av praktiska och estetiska skäl«. Man skulle emellertid vilja tillfoga »och ekklesiologiska«, ty bindningen till en konkret lokalkyrka är konstituerande för det kyrkliga ämbetet⁸⁾.

Påvens tiara

hade ett månghundraårigt förflutet innan den kom att utnyttjas i heraldiken. Att tiaran är av orientaliskt ursprung tyder själva namnet på - eller namnen, ty vidare kallades den *camelaucum*, *phrygium*, *mitra*, *corona*, *regnum*, *triregnum*⁷⁾. Inom den kristna världen har vi att söka ursprunget vid det romerskt-bysantinska kejsarhovet. Påven Konstantin I bar en vit konisk sidenhuva (*camelaucum*) vid sin ankomst i Konstantinopel år 710. Heim anför att uppgiften, om att kejsar Konstantin den store skulle ha givit påven Sylvester I (314-35) en frygisk mössa som tecken på Kyrkans frihet, »endast har legendens värde«. Men »legenden« ifråga - *Constitutum Constantini*, det s.k. konstantinska gåvobrevet - var sannerligen inte värdefull när det gällde de påvliga värdighetstecknens upptagande, eftersom den århundraden igenom vid romerska kurian betraktades som äkta! Den förfälskade urkunden förmodas ha tillkommit på 750-talet och vet berättas, att Konstantin förutom världsliga förläningarna överlämnade alla kejsarliga klädnader, insignier och symboler till påven Sylvester: spiran, lansan, riksäpplet och fanorna⁸⁾ samt

6. Påven Pius II:s vapen »Pfälzer Wapenbuch«, omkr. 1460. Dexter sköld står för »Den heliga kyrkan i Rom« och sinister för »vår heliga fader Påve Pius«.

»diverse kejsarliga prydnader« som purpurmanteln och palliet. Det säges vidare ha varit kejsarens önskan att sätta sin krona på påvens huvud. Men då Sylvester vägrade att bära kejsardiademets över sin klerikala tonsur, smyckade Konstantin påvens huvud med *phrygium*. Mössan uppges vara »glänsande vit och betecknar Herrens strålande uppståndelse«. Den spetsiga huvan avbildas på ett silvermynt för påven Sergius III (904-11). Senare försågs det gyllene nedre brämet med pärlor och ädelstenar (fig. 8); benämningen *regnum* tyder på att detta uppfattades som en kunglig krona. Även om tiaran och mitran vid 1000-talets mitt kom att särskiljas, förmodas de ha gemensamt ursprung. Sedan denna tid räknades den förra i Rom som en utomliturgisk (närmast kejsarlig) och den senare som en liturgisk (främst biskoplig) huvudbonad - eller som Innocentius III kom att formulera det: »Som andligt tecken har han överlåtit mig mitran, som världsligt tec-

7. Vapen för Pius VII (1800–23) i Sala Ducale, Vatikanen (ritning efter Galbreath, 2 uppl.). Påvens sköld är kluven mellan Benediktinkonfederationens vapen och grevarna Chiaramonti's samt här försedd med Heliga Stolens vapen i ginstammen.

ken har han givit mig kronan; mi-tran för prästadömet, kronan för kungadömet⁹⁾.

Rivaliteten mellan romersk kejsar- och påvemakt inom det ena kristna samhället förde till att den ene betraktade sig som »*rex-sacerdos*«, den andre som »*sacerdos regalis*« och bäg-ges två som *vicarius Christi!* Så kom det sig, att vi från en Gregorius VII år 1075 får höra uttalanden som att »allena påven kunde använda de kejs-erliga insignierna«. Och om en Boni-fatius VIII påstås det, att han under det första jubelåret 1300 iförd kejs-erlig skrud skall ha utropat: »Jag är Cæsar, jeg är imperator!«. Den sistnämnde var ju den heraldiskt med-vetne påve, som kring samma sekel-skifte upptog den andra kronringen (fig. 9). Kort efter hans pontifikat möter den tredje i tiaran (1315). Dessa sakförhållanden kan vi omöj-ligen överse, när det idag gäller att

tolka de påvliga värdighetstecknen. Blott så blir de senaste påvarnas uppenbara tveksamhet inför tiaran som »den mest upphöjda av dessa symboler« förklarlig. Ty med säker-het vågar vi antaga, att det ej enbart var estetiska skäl, som ledde Paulus VI till att föredraga en enklare mo-dell vid kröningen och i det offici-ella påvevapnet.

En historisk genomgång visar att det är själva den vita, spetsbågade, en gång oftast flätade huvan med sitt guldbrämsom är tiarans primära form. Kronringarna är av sekundär- eller tertiär - dekorativ karaktär! Var det inte just denna majestätiska utsmyckning av den frygiska mössan, som ledde til att tiaran slutligen ned-lades i praktiken? Och hängde det inte på ett hår, att den även skulle försvinna som timbrering i påve-heraldiken? I motsats till konunga- eller kejsarkröningen hade påvens festkröning heller aldrig konstitutivt utan blott »deklamatoriskt« värde¹⁰⁾. Andligen har *nycklarna* i påvevapnet sitt ursprung i Kristi ord till apost-larnas ledare och talesman Petrus, medan *tiaran* står som symbol för det frälsnings- och kulturhistoriska arvet från det kristnade Romerska riket. Timpligen påträffades den ock-så första gången i gamla världens dåvarande huvudstad - Konstanti-nopel - och hamnade slutligen i nya världens - Washington!

Påvens egna ord

Den ärevördiga huvudbonaden ägna-des ett helt avsnitt i Johannes Pau-lus II:s predikan vid sin inträdes-mässa på Petersplatsen den 22 okt. 1978:

»Under de förgångna århundrade-na kröntes Petri efterträdare med tia-

ran, när han tog sin biskopstol i besittning. Som den siste mottog påve Paulus VI den år 1963. Efter sin högtidliga kröning bar han emellertid aldrig tiaran, varvid han dock ställde det fritt för sina efterträdare att göra det. Påven Johannes Paulus I - vars minne är så levande i våra hjärtan - önskade inte tiaran. Och idag vill hans efterträdare den ej heller. Det motsvarar inte längre vår tid att återupptaga en ritus, som - om än oberättigat - uppfattats som symbol för påvarnas världsliga makt. Vår tid inbjuder oss, tränger och förpliktat oss, att se på Herren och fördjupa oss i ödmjukt och vördnadsfullt betraktande av hemligheten i Jesu Kristi egna högsta makt.

Han som föddes av Jungfrun Maria, timmermannens son - som man trodde -, den levande Gudens Son - som Petrus bekände -, kom för att göra oss alla till ett »konungligt prästerskap«. Andra Vatikankonciliet har åter kallat denna härskarmakts mysterium i vårt medvetande, liksom det faktum att Kristi sändning som präst, profetisk lärare och konung fortbestår i Kyrkan. Alla, hela Guds folk, har del av denna trefaldiga sändning. I det förgångna har man kanske satt den trefaldiga kronan på påvens huvud, för att genom denna symboliske gest ge uttryck för Guds frälsningsplan med sin församling, nämligen att hela Kristi Kyrkas hierarkiska ordning — hela den i henne utövade »heliga makten« - inte är något annat än tjänst, en tjänst som endast har ett mål!: att hela Guds folk har del av denna Kristi trefaldiga sändning och alltid förblir under Herrens välde, som inte har sitt ursprung i denna världens makter, utan i dödens och uppståndelsens mysterium«.

8. Påvebild från tidligt 1200-tal (Gregorius den store) i benediktinklostret Sacro Speco, Subiaco.

»Petri nye efterträdare på biskopstolen i Rom beder idag innerligt, ödmjukt och förtroendefullt: Kristus, låt mig helt bli och vara en tjänare åt Ditt enda herra döme! En tjänare åt Ditt milda herra välde! Tjänare åt Ditt herradöme, som inte känner någon nedgang! Låt mig vara tjänare! Än mer - Dina tjänares tjänare!«.

Detta är storslaget, ett språk värdigt en Leo eller Gregorius den store! Visserligen ingen historisk utläggning, men ett högst beaktansvärt försök att idag teologiskt-symboliskt motivera tiaran. En finara epilog kan knappast tänkas: Roms biskop bär den trefaldiga kronan, inte som cäsarernas arvtagare, utan som representant för det Nya Testamentets prästadöme - Gudsfolkets allmänna prästadöme i Kristus! Alla döpta är Guds tjänare, påven *Servus servorum Dei*.

Finner denna insikt uppslutning, är det inte omöjligt att tiaran - i en eventuell framtida upplaga av det

9. Från Bonifatius VIII:s tid finns få påvestatyer bevarade. Ovanstående i Lateranbasilikan från omkr. 1300 har senare fått Cactani's vapen utbytt mot Tomacelli's för Bonifatius IX (1389-1404).

senare 1900-talets kyrkoheraldiska standarverk - kan undgå adels- och furstekronornas öde: att framställas störtande på skyddsomslaget...

Noter

- 1) Den ärkebiskopen Malakias av Armagh (+1138) tilldiktade »Prophetia de futuris Romanis Pontificibus« med dess korta tänkespråk för varje påve från 1143 till världens ände, publicerades 1595 i Venedi av benediktinmunknen Arnold de Wion. Eftersom en rad motton tolkats heraldiskt, såväl från tiden före som efter det förmodade tillkomståret 1590, må den nämnas här.

Från nyare tid kan anföras Pius VII:s AQUILA RAPAX (anspelnin på Napoleons »rovriga örn«), Pius IX:s CRUX DE CRUCE (hans »kruv med korset« = kungahuset Savoy), Leo XIII:s LUMEN IN

COELO (påvens familjevapen uppvisade en komet överst i skölden) och Paulus VI:s FLOS FLORUM (liljan som »blommornas blomma«).

Johannes Paulus I:s DE MEDIE-TATE LUNÆ, »av halva månen«, lät heraldiskt nog, men visade sig ej vara det - åtminstone inte i vapnet för den påve, vars pontifikat blott varande från en halvmåne till den andra... Av de nu blott två återstående mottoerna - förutom PETRUS ROMANUS för den siste i påveraden - har Johannes Paulus II tilldelats DE LABORE SOLIS, »av solens arbete/möda/förmörkelse«.

- 2) Paul VI:s tiara överlämnades till USA:s katoliker som bidrag till deras karitativa verksamhet och förvaras sedan 1968 i »The National Shrine of the Immaculate Conception« i Washington, D.C.
- 3) Även från beteckningen »intronisation« tog Johannes Paulus I avstånd. Han önskade blott en »högtidlig mässa vid tillträddandet av tjänsten som högste herde« på Petersplatsen med som yttre tecken överräckandet av palliet till den romerka kyrkoprovincens nye ärkebiskop. Johannes Paulus II följde exemplet. Emellertid besteg båda påvarna därefter officiellt katedran i Roms egentliga domkyrka inom den antika stadens murar, ärke- och patriarkalbasilikan S:t Johannes i Lateranen.
- 4) Fanans korsstång hölls av en krönt gestalt, som i mosaiken beskriftats »EC (C) LESIA ROMANA«, på vänstra sidan om Guds tron. Son pendang på den högra avbildades påven med enkel tiara, markerad som »INNOCENTIUS P(APA) R(OMÆ) III«. Jag misstänker att den personifierade »Kyrkan« ursprungligen bör ha avsett en världslig furste, kanske Otto IV (krönt 1209). Efter kejsarens exkommunicering 1210 kan mosaiktexten ha ändrats.
- 5) Med uttrycket »Kyrkans vapen« avsågs närmast Sancta Romana Ecclesia och endast indirekt hela den latinska kristenheten eller Romersk-katolska kyrkan. Domprostern (1437 ärkebiskop) Bernard du Rosier, en av sennedeltidens främsta heraldiska laggivare, försöker reda ut begreppen: »Guds heliga (romerska?) KYRKAS

VAPEN är ett silvervitt kors i fält av röd färg eller 'gueules', med två nycklar däröver i likhet med nycklarna som finns över påvens vapen. S:t Peters kyrka i staden Rom utgörs av två nedåt hängande med röd silkesnodd. Utan nycklar är vapnet för den kristna kyrkan, som är alla kristtrognas församling, - - ett storslaget kors satt i röd sköld utan någon annan utsmyckning på korsets armar och utan bild av den korsfäste, och detta är kristenhetens sanna banér - -«.

Korsfana med nycklar omnämns 1204. Över den gamla Peterskyrkans portal fanns ett kors, åtföljt av två stolpvis ställda störtade nycklar. Från 1300-talet finns exempel på »vexillum et insignia Romanæ Ecclesiæ»: i rött fält ett kors, i vinklarna åtföljt av nycklar, allt av silver. Som den kristna Kyrkans fana och vapen får betraktas: i rött fält ett kors av silver (eller också omvänt: i fält av silver ett rött kors).

- 6) Denna aspekt bör ha varit utslagsgivande, då vissa författare förmenat prästvigd man utan ordinarie prästtjänst rätten att utnyttja den klerikala hatten i heraldiken (Heim a.a. s. 85 o. 125). Det avgörande var därvidlag inte den ordnade ekonomin, utan den fasta församlingstjänsten – ej främst den prästerliga värdigheten, utan det kyrkliga ämbetet!
- 7) W. Ullmann, »The Growth of Papal Government in the Middle Ages» (Methuen, London 1955), tysk utgåva »Die Machtstellung des Papsttums im Mittelalter» (Styria, Graz 1960; pris ÖSch 239).
- 8) Av dessa uppges påven blott ha bibehållit spiran, men han ersatte kejsarens örn med ett kors på sin manshöga stav (ferula). Roms korspryddastav möter på påvemynt ännu under 13- och 1400-talen. Paulus VI återupptog 1965 denna påvestav dock försedd med ett krucifix.
- 9) Roms tiara förefaller tidigare också ha använts inom liturgien. Påven var f. ö. ej ensam om att bära denna ceremoniella huva. Inom den österländska kristenheten kan tiaran för påven och patriarken av Alexandria

- 10) Påven Johannes Paulus II:s vapen med Petri och Heliga Stolens nycklar i ginstammen i st. f. i timbreringen.

nämnas. Inom den västerländska uppges ärkebiskopen av Benevent år 1410 använda sin kyrkas 'camaurum' även vid gudstjänst.

Sistnämnda tiara burs med traditionens rätt på samma sätt som påvens tills Paulus II år 1466 - som Heim säger - »gjorde slut på dette missbruk». Galbreath påvisar dock att ärkebiskopen fört 'regnum' från tiden före differentieringen mellan mitra och tiara. Trots Roms förbud att utnyttja den trefaldiga kronan fortsatte man i Benevent till eftertridentinsk tid att bära sin tiara med en kronring. Mot det heraldiska bruket hördes inga invändningar. Men är det ändå inte litet väl vågat, att just på romerskt-kurialt håll tillgripa ordet 'usurpation', när det gäller dette ursprungligen kejserliga nådevedermäle?

- 10) I enlighet med det Romerska pontifikalet av år 1596 sade protodiakonen vid tiaras överräkande: »Mottag den med tre kronor smyckade tiaran och vet, att du är furstars och konungars fader, världens ledare och på jorden vår Frälsares Jesu Kristi ställföreträdare».

Ahti Hammar

HERALDIKKONSTNÄREN Ahti Hammar avled i Helsingfors den 27 januari 1979. Döden kom inte oväntad, allra minst för honom själv. Efter en vansklig operation i december 1977 hade han inte lyckats återvinna full hälsa. Hans fysik hade också utan detta varit föga robust.

Ahti Hammar var genuin huvudstadsbo, född i Helsingfors den 9 september 1911 och verksam där hela sitt liv. Sin grafiska utbildning fick han vid »Ateneum« i Helsingfors 1926-30. Som skolad litograf var han till en början anställd inom tryckeribranschen, men arbetade även som reklamtecknare och designer. Från 1966 skötte han under 8 år en tjänst vid Finlands riksarkiv såsom sakkunnig i heraldik och sysslade då bl.a. med registrering och fotografering av gamla sigill. Han åtnjöt sedan 1974 statens konstnärespension och blev dekorerad med Finlands Lejons Ordens Pro Finlandia-medalj för sina insatser såsom skapande konstnär. - Han var 1957 med om att grunda Heraldiska sällskapet i Finland, där han länge tillhörde styrelsen, åren 1972-75 såsom skattmästare, därefter till 1978 såsom sällskapets ordförande. Efter sin avgång från presidieposten kallades han under sitt sista levnadsår till hedersmedlem av sällskapet. Sådan tecknar sej i korta drag den yttre ramen kring hans liv.

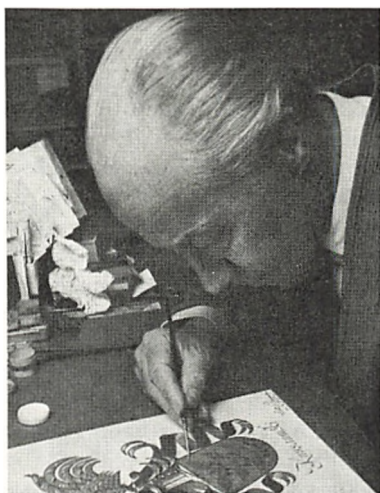
Någon specialskolning i heraldik hade inte beståtts under Hammars studietid, eftersom vapenkonsten tangerades flyktigt bara i samband med undervisningen i allmän stillära. Hammar engagerade sej aktivt på detta specialområde av grafisk konst egentligen först omkring 1950, när nya kommunvapen blev dagsaktuella i Finland. En grundläggande introduktion i heraldik gavs honom då av heraldikern B. Harald Hellström. Men Hammar måste liksom så många andra utövande grafiker fördjupa sina insikter på egen hand, dels genom självstudier, dels - sedan 1963 - genom studieresor. Vägarna förde till Paris, England, Schweiz, Österrike, Bayern och Estland, men framför allt till Sverige och Danmark. En del av sina jul- och sommarledigheter brukade han årligen tillbringa i Stockholm och dess närhet. Han kunde på så sätt upprätthålla regelbunden personlig kontakt med sina svenska kolleger. Men han fäste minst lika mycken vikt vid kontakterna med kolleger i Danmark, dem han inte hade tillfälle att möta lika ofta öga mot öga.

Hammars alstring berör huvudsakligen tre områden: heraldik, sfragistik, vexillologi. Han komponerade drygt hundra kommunvapen, men tecknade därutöver oräknat antal andra vapenavbildningar, vilka han själv ansåg vara så pass osjälvständiga arbeten att han inte ens alltid

gitte signera dem, än mindre yrkade på att hans medverkan borde annoteras. Ett exempel: enbart i arbetet »Finlands kommunvapen« är minst 130 vapen utförda av honom. Vidare utarbetade han släkt- eller personvapen. Sina talrika exlibris-kompositioner gav han helst heraldisk hållning. Han tecknade ett stort antal sigill för statens ämbetsverk. Nära sfragistiken ligger hans många emblem av annan art: firma- och varumärken, märken för föreningar, emblem för bokpärmar, vignetter m.m. Han komponerade omkring 150 korporationsfanor och hundratals vimplar och bordsflaggor. - Tilläggas må att Hammar hade vunnit c. 200 pris av olika grader i inhemska grafiktävlingar.

Hammars produktion finns tyvärr inte längre samlad. T.ex. av sina talrika icke prisbelönda eller inlösta bidrag till vapentävlingar, de facto slutligt utarbetade vapenförslag, strödde han ut många som gåvor bland släktingar och vänner. Sådan tystlåten generositet var utmärkande för hans tillbakadragna natur, där hjälpsamheten var en annan komponent. Han menade själv att han knappast hade brytt sej om att spara alla sina förstudier och arbetsritningar. Detta är skada. Hammar visar nämligen på många sätt en självständig och särpräglad profil som heraldiker. Hans alster representerar kanske genomsnittligt den allra bästa och uttrycksfullaste kollektionen, åtminstone den jämnaste, som kom till under det viktiga skede, då den moderna vapenkonsten i Finland sökte sin egen väg.

Han var framför allt en ofantligt säker tecknare med känsligt levande linje. Tvungenhet och torka finner man inte hos honom. I sina frihands-

teckningar, mest i tusch, är han avbildare, inte förkunnare eller metafysiker. Men rymden är luftig och ljus också i hans vardagligaste motiv. Kärleken till de karakteristiska detaljerna avslöjar blick för väsentligheter, en lyrikers öga och hand. Samma blick visar han som naturfotograf. Han kan vara petnoga och kräsen, men är aldrig pedant. Denna läggning återspeglar sej i hans syn på heraldiken.

Hammars utveckling till sadelfast heraldiker är märklig på sitt eget vis. Att han kunde heraldikens ABC är inte märkligt. Sådant grundkunnande hör till vapenkonstens utanverk och kan inhämtas tämligen snart t.o.m. bara genom goda läroböcker, förutsatt att reflexionen är vaken och självkritiken inte bedövas. Ingen blir ju författare på basen av grammatik och ordböcker. Ingen blir kompositör för att han kan skriva noter. Säkerhet i heraldikens prima principia förslår möjligen för en yrkeskunnig vapenmålare, men gör inte vapenskaparen.

Vännen Ahti kunde ibland — utan skymt av avund — beklaga att han »inte fått gå i skola«. Det stämde förstås inte. Han menade bara att han i sin ungdom inte haft möjligheter att inhämta någon djupare boksynt allmänbildning eller förvärva den därmed sammanhängande intellektuella träningen. Han erkände utan omsvep sådana brister i sina förut-sättningar, ty han var en ärlig man. Ändå ägde han långt mer än sitt »självlärdä timmermansvett«, för att tala med Dan Andersson.

Snart sagt intuitivt hade Hammar dock från början klar blick för vapenkonstens innersta mening och särart, jämsides med respekten för dess ABC-regler, som för honom blev självfallna uttrycksmöjligheter men ingen tvångströja. Heraldikens budskap är ett annat än reklamgrafikens. Därför har Hammars vapenskapelser aldrig bismak av heraldiserade varumärken. I sina vapenkompositioner från 1950-talets tidigaste år kan han visserligen te sej lite opersonlig och tillämpa konventionella eller på annat vis lättfunna problemlösningar då och då. Sin fulla individuella mognad som vapenskapare tycks han ha nått åren 1954-58. Då dominerar hans namn förteckningarna över nya stadfästa kommunvapen. Det är svårt att bland hans vapen från de åren och senare visa på alster som gör ett likgiltigt eller lättvindigt intryck.

Den rent grafiska kvaliteten är redan från början av högsta klass. Hammars utbildning och tidigare verksamhet hade gett honom osvikligt säker hand. Han ägde också tålamod och självkritik i högsta grad. Upptrampade stigar följer han inte. Han har under tidigare år gärna

ägnat stor omsorg åt detaljarbetet i en plastiskt rik återgivning och med en finess, som gör dessa vapen ögonfägnade delikata. Men jämsides därmed visar han redan tidigt, när motivet så tillåter, en renodlad »ytstil« och denna blir med åren förhärskande i hans vapenkonst. Med vilken obesvärad originalitet och pregnans han har kunnat förverkliga sina intentioner - eller visioner - intygar exempelvis vapnen för Pieksämäki stad (1951), Enare (Inari, 1955), Ylivieska (1955), Kaksikerta (1957), Muurame (1960), Multia (1963), Karjoki (1965) och Jaala (1968, hans sista originalkomposition bland kommunvapnen). Axplocken kunde mångfaldigas. Jag nämner dessa, därför att lösningarna inte kan ha varit lättfunna, trots att vapnen ser enkla och begripliga ut, nästan självfallna. Men bilderna är mångbottnade. Först genom närmare studium börjar man ana de många associationer som har gett uppslaget och omsider skapat koncentratet, slutresultatet. Därför tonar ur vapnen en återklang med rika övertoner. Samma lugna, skenbart enkla men ändå mångstämmiga harmoni förnimmer man i nästan alla Hammars vapenkompositioner. Bilden är inte bara det synliga elementet. Bakom utanskriften finns ett djupt och meningsfullt innehåll för den som förmår fatta. Må vara att han kanske inte själv såg sammanhangen så. Mottagarens intryck har också sin mening.

Och än mer. Konstnären framträder inte själv för att bli applåderad. Han har närapå varit besatt av en drift, tvånget att i varje skapelse ge något inifrån sitt eget jag. Verket har varit viktigare än verkställaren.

Carol Hedberg

Turneringer og ridderspil i Norden

af Ernst Verwohlt

DE FLESTE af os har vel minder fra vor barndoms læsning af Sir Walter Scotts uødelige ridderroman *Ivanhoe* eller dens senere filmatisering om turneringerne ved Ashby: tempelriddere, herolder, trompetere, den arveløse sorte ridder, Bois-Guilbert, Prins John, Richard Løvehjerte og tapre riddere, der i et heraldisk farveskue brød lanserne i kamp om den smukke turneringsdronnings gunst.

Selv om der kunne skrives adskillige kritiske historiske fodnoter til turneringsscenerne i *Ivanhoe*, der snarere beskriver et turneringsforløb i 1400-tallet end i slutningen af 1100-tallet, er det dog en kendsgerning, at turneringer var den store sport for middelalderens overklasse og det fornemste udtryk for den krigeriske side af det middelalderlige ridderliv.

Turneringen var også mere end en sport. Den var en træning til krig - en datidens militærmanøvre (fig. 1). Turneringen var den unge ridders modighedsprøve i en tid, hvor krig var sport, og hvor styrke - ikke lærdom, var mandens ideal. Turneringen trænede middelalderens riddere til krig - hans krigsdrøm var korstoget.

Ligesom *korstogene* havde en afgørende indflydelse på den tidlige heraldiks udvikling, ville heraldikken næppe have udviklet sig systematisk uden turneringerne og den virksom-

hed, som før og under turneringen blev udøvet af de herolder, hvorfra hele heraldikken har afledt sit navn¹).

Den lukkede hjelm og den jernklædning, som dækkede turneringsdeltagerne fra hoved til fod, medførte, at de alene kunne kendes fra hinanden ved hjælp af våbenmærkerne på deres skjolde og på hestenes skaberækker. For at kunne identificere de mange fremmede deltagere krævedes der af herolderne et indgående kendskab til datidens heraldik samt fyrsternes og adelens slægtsskabsforhold - især efterhånden som der udvikledes forfinede regler, der stærkt indskrænkede kredsen af turneringsberettigede deltagere. Man stillede krav om, at en turneringsdeltager skulle kunne påvise mindst fire adelige, våbenførende aner. Ved turneringerne skulle man ikke have fjender, men standsfæller som modstandere!

Turneringens forløb

Når en turnering skulle afholdes, blev herolderne sendt rundt til fyrstehusene og adelsslægterne med højtidelige indbydelser. I et fransk digt fra sidste halvdel af 1200-tallet fortæller forfatteren således om, hvordan herolderne på hans tid »uafbrudt rejste i deres våbendragter til de steder, hvor turneringer blev afholdt, til

1. Ridderturnering omkring 1300
Heidelberg. Minnesanger håndskrift.

Danmark, England eller Skotland fra Holland, Flandern eller Brabant«²⁾).

Før turneringerne, ved det såkaldte *hjelmskue*, måtte deltagerne redegøre for deres adkomst til at føre vedkommende våben- og hjelmmerke. I Kong Renés berømte »Livre des Tournois« fra 1400-tallet beskrives og illustreres, hvordan disse hjelmskuer, hvor mange blev afvist fra ridderspillene, fandt sted samt heroldernes virksomhed i øvrigt under turneringerne³⁾.

For at kunne holde styr på deltagernes slægtskabsforhold og heraldik var det nødvendigt for herolderne at gøre optegnelser - de førte *turneringsbøger* og *våbenbøger*, nogle af de bedste kilder til middelalderens heraldik.

Ved turneringens start udråbte herolderne deltagernes navne, når de red ind på rendebanen, idet de samtidig beskrev deres våben og udråbte deres tidligere bedrifter.

Det var således nødvendigt for herolderne at skabe bestemte regler for beskrivelsen af et våben, blasoneringen. Ordet *blasonering* stammer fra »blasen« - nemlig blæse, fordi der blev blæst i horn, før herolderne udråbte våbnene.

Herolderne ledte turneringerne efter nøje for enhver turnering forud fastsatte regler og udråbte efter deres afslutning sejrherrene.

Turneringernes oprindelse og terminologi

Turneringerne opstod i Frankrig og Flandern tidligt i 1100-tallet og bredte sig hurtigt til England og andre lande, herunder Norden. De mange dødsfald under turneringer fik paven til gentagne gange at forbyde dem, første gang i 1130. Med forbudet fulgte, at dræbte turneringsriddere ikke kunne begraves i indviet jord.

Som eksempel på turneringernes farlighed kan nævnes, at Kong Henrik den Anden af Frankrig omkom 1559 ved at få en lancespids i øjet.

Turneringernes oprindelse kan spores tilbage til slutningen af 1000-tallet som »bataille française« eller »*torneamentum*« - på middelalderdansk »*torney*«. Det ældste ridderspil har oprindeligt været en slags kunstridning med indviklede trin. Turnering er afledt af ordet *tourner* i betydning at vende eller dreje hesten ved disse kunstridninger. Det middelaldernorske ord »*turnreid*« viser således tilbage til den oprindelige betydning af turnering.

De nordiske turneringsterminologier er hovedsagelig lånt fra tysk og har ligesom på kontinentet betegnet forskellige former for ridderspil, selv om terminologien ofte sammenblandes i de bevarede dokumenter. Sammenfat-

tende opfattes begrebet *turnering* i nordisk terminologi som enhver form for ridderspil, der igen underopdeles i to kategorier, dyst og bohord. *Dyst* er en tvekamp til hest mellem to riddere, medens *bohord* er en gruppekamp mellem to kæmpende ridder-skarer. Dysten kan forekomme i to former enten som *stikken*, hvor man kæmper med *stumpe* lanser, eller som *renden*, hvor man kæmper med *skarpe* lanser, også fra tysk kaldet *skarp-renden*. I 1400-tallet blev de kæmpende adskilt af en træbarriere (op-rindeligt et klæde). Man red mod hinanden venstre arm mod venstre arm. Det er denne form for dyst, der i Danmark kaldes »renden over bal-ken«. En tredje form for dyst var *fodkamp*, hvor man til fods turnerede med stumpe sværd eller stridskøller. Denne form for dyst kaldes i Dan-mark »draben«.

I Norden har vi nok hidtil været alt for tilbøjelige til at mene, at Vest-europas ridderkultur aldrig rigtig nåede helt herop. Virkeligheden - sålæ-des som den efterhånden fremdrages fra arkivalier og arkæologiske fund - viser imidlertid noget andet.

Arnold af Lübeck skriver således allerede i begyndelsen af 1200-tallet i sin slavekrønike følgende i afsnittet om »Danernes agtværdighed«: På grund af de fede græsgange er der i Danmark fuldt op med ypperlige heste, og Danerne nytter deres forråd på disse dyr til at øve alskens ridderleg, og de sætter lige så megen ære i dys-ten til hest, som i kampen ombord på et skib⁴).

Heste var i middelalderen Dan-marks vigtigste eksportartikel næst efter skånesilden. De nordtyske krø-nikeskrivere i begyndelsen af 1200-tallet omtaler danskernes store op-dræt af heste til turneringsbrug. En

2. Turneringsscene fra Lyngby kirke ved Århus. Kalkmaleri fra midten af 1100-tallet.

stor eksport af jyske heste er fore-gået over Ribe til brug ved turnerin-ger overalt i Vesteuropa. I Wolfram von Eschenbachs *Parcival*, der er skrevet tidligt i 1200-tallet, berømmes til turnerbrug »die Pferde des Nor-dens«, Kong Brandigan sidder på en jernklædt turneringshest, som han med andre gaver har fået fra »Norden ü-ber den Ukerse«, og Gamoflanz ridder på en prægtig hest »von Denemar-ken dar gezogen«⁵). At de danske heste beherskede gangarten »ganger-gang« har også gjort dem eftertrag-tede.

I det norske kongesagahåndskrift *Morkinskinna*, der antages at være forfattet ca. 1220, berettes om den »mandjævning«, der fandt sted i året 1113 mellem de norske kongebrødre Øystein og Sigurd. I denne kappe-strid om hvem af de to samkonger, der havde udført de største bedrifter, hævdede Sigurd - med tilnavnet Jor-salfare, fordi han havde besøgt Kon-stantinopel og Jerusalem - at han kunne »rida i turniment«⁶).

I Sverres saga, der er en samtids-saga, berettes om, hvordan den norske Kong Magnus Erlingson i året 1183 udfordrer sin modkonge Sverre til tvekamp, da de to hære mødes. Sver-re foreslog imidlertid, at de hellere skulle ride »turniment efter skik mel-lem storfolk«⁷).

3. Billedkvader fra Sattrup kirke i Sydslesvig.

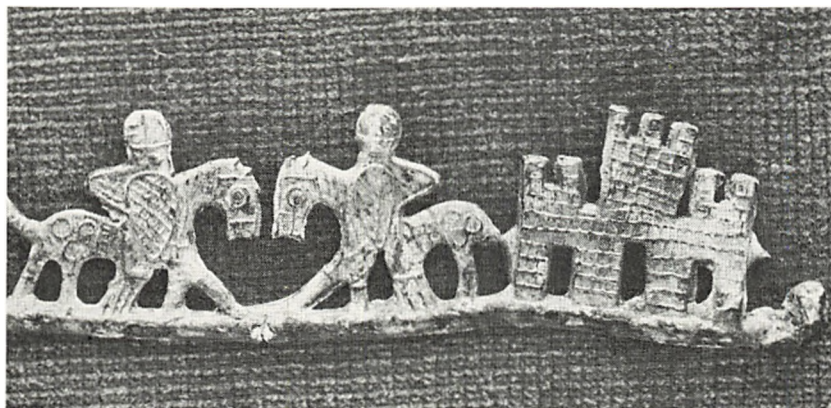
Alle disse skriftlige vidnesbyrd fra slutningen af 1100-tallet og begyndelsen af 1200-tallet viser, at turneringer på dette tidspunkt var et velkendt begreb i Norden.

To fund

Da Nationalmuseet i 1975 gik i gang med at restaurere *Lyngby kirke* ved Århus, dukkede der i et gammelt lag under hvidtekalken et kalkmaleri på tre gange to meter frem, udført i sort og rødt, forestillende to riddere i 1100-tals våbenudstyr, der med fældede lanser tørner sammen (fig. 2). Tidens lange trekantede skjolde holdes beredte til at opfange modstanderens stød, og ridderen bærer hjælm og knælang skjorte med bælte og sværd ved venstre side. Hestene er let udstyret med bånd om panden og ved boven små klokker; et skaberak over ryggen flagrer med lange tunger under bugen. Desværre har det trods anstrengelser ikke været muligt at rekonstruere eventuel heraldik i skjoldene eller lanseflaget, men om motivet kan der ikke herske tvivl: vi står overfor et øjebliksbillede af en turneringsscene, der må være udført samtidig med *Lyngby kirkes* opførelse i midten af 1100-tallet. Det er den

ældste gengivelse i Norden af en turnering og kan tidsmæssigt sammenholdes med en billedkvader fra *Sattrup kirke* i Sydslesvig, der forestiller en enkelt ridder i fuld 1100-tals udrustning, hjelmklædt og med en lang lanse i højre hånd (fig. 3).

I 1975 tog arkæologerne også fat med at grave på *Stortorget* i den gamle danske ærkebispesæd *Lund* i Skåne i anledning af en ombygning af en bank. I et lag, der på grund af andre fund kan bestemmes ret nøje til slutningen af 1100-tallet eller tiden omkring år 1200, fandt man en ca. 15 cm lang frise af tin. Frisen har sammenlagt ni figurfremstillinger. Til venstre ses en frontalt stående mand iført en ringbrynje, som med sin venstre hånd griber i stjærten på en fantasifugl, på hvis højre side formentlig har været et træ, der er knækket (et »skjoldtræ«?). Derpå følger et fantasidyr, formentlig en drage, der bekæmpes af en brynjeklædt krigger vendt mod dragen (Skt Georg og dragen?). Yderst til højre ses to turnerende riddere uden for en borg med tre porte (fig. 4). Den ene ridder bærer et aflangt triangulært skjold med tydeligt heraldisk våben: tre skråbjælker, som fremhæves ved damascering. Den anden ridder fører også et heraldisk våben, delt og dexter felt belagt med 3 bjælker uden damascering. Dr. phil. Rikard Holmberg har på grund af indgående studier og sammenligning med et tilsvarende fund i *Magdeburg* fremsat den teori, at tinfrisen enten har været en festsouvenir fra en turnering i *Lund* eller et emblem, som er båret på hjelmen af deltagerne i de »gralsfester«, som kendes fra Tyskland og England som tidligere former for turneringer, hvor sejrslønnen er en plads ved *Kong Arthurs runde bord*⁸⁾.

4. Udsnit af turneringsfrise af tin fra Lund ca. 1200. (Foto Kulturen, Lund).

Det er tankevækkende, at skjoldet med de tre skråbjælker førtes af den danske Hvide-slægt. Våbenet kendes fra adskillige segl i begyndelsen af 1200-tallet, og forekommer også i den sachsiske verdenskrønikes gengivelse af slaget ved Bornhoved 1227. Såfremt turneringsfrisen skal opfattes som et mærke med tilknytning til en turnering i Lund, kan man måske tillade sig at antyde, at den ene af de afbillede turneringsdeltagere i så fald skal forestille Anders Sunesen. Han blev ærkebiskop i Lund 1201. Han tilhørte Hvideætten og førte de tre skråbjælker. Valdemar Sejr blev kronet i Lund 1202, og en sådan festlighed er formentlig blevet fejret med en turnering.

Det opsigtsvækkende fund fra Stortorget i Lund og turneringsbilledet fra Lyngby kirke viser, at man i Danmark i sidste halvdel af 1100-tallet og omkring år 1200 ikke alene har afholdt turneringer, men at disse også har haft kontakt med og symbolverden fælles med Vesteuropas ridderkultur.

Nogle nordiske turneringer

Turneringer i Norden fandt hovedsaglig sted i forbindelse med *kroninger, fyrstemøder og fyrstebryllupper*. I anledning af den svenske Kong Valdemar Birgersøns bryllup med Erik Plovpenning's datter Sofie blev der således i 1262 afholdt en turnering i *Jönköping*. Den svenske rimkrønike beretter om pragten ved brylluppet og bruger første gang den betegnelse, som findes i mangel senere nordisk middelalderomtale af turneringer: »der var dyst og bohord, dans og leg og fagre ord«⁹⁾.

Da Erik Klipping blev gift i *Slesvig* med Agnes af Brandenburg den 11. november 1273 blev der ligeledes afholdt en prægtig turnering med »renden og stikken« mellem danske og tyske riddere. Erik Klipping slog ved denne lejlighed brudens broder, markgrev Otto til dansk ridder¹⁰⁾.

For at fejre forliget mellem Erik Klipping og den svenske Kong Magnus Ladulås holdt de to konger i 1275 hof i *Laholm i Halland* på grænsen (»landemercket«) mellem de to riger,

5. Drikkehorn i Statens historiska Museum, Stockholm. Ca. 1300.

Hornet er skåret i eet stykke og bemalt med olietempera i sort, sølv og rødt – formentlig farverne i ejerens våben.

Den svenske Erikskrønike, der formentlig er tilkommet ca. 1320, beretter, at mange riddere fra Danmark og Sverige deltog i de store turneringer og ridderspil, der i den anledning blev afholdt ¹¹⁾. Mange lanser »gingo sønder«, og »ilden fløj af deres hjelme af de mange stød«. Blandt de danske riddere udmærkede sig især Peter Skaaning, som rendte mod Sollinger Karlsson, søn af lagmand Karl i Sverige. En dansk ridder, Magnus Dysevald, lod udråbe, om nogen uplandsk ridder ville møde ham imod at begge satte deres hest og 100 mark ind som pris. Den svenske Erengisel Plata red mod ham og kastede ham i første dyst langt bort fra hesten.

Erik Menved og den svenske Kong Magnus Ladelås holdt 1288 hof med turnering og ridderspil i Helsingborg ¹²⁾, og Birger Magnussons bryllup i 1298 med Erik Klippings datter Margrethe blev fejret med en prægtig turnering i Stockholm ¹³⁾.

Som illustration til møderne mellem danske og svenske stormænd kan tjene et særpræget drikkehorn fra ca. 1300 i Statens Historiske Museum, Stockholm (fig 5). Drikkehornets greb udgøres af en turnerende ridder til

hest. Ridderen bærer tidens tøndehjelm og en lang våbenskjorte under brynjen. Hjelmmærket, skjoldet og lansens er desværre gået tabt, men en rest af lansens kan endnu spores bag figurens højre arm, som formentlig har været farverne i ejerens våben. Drikkehornet er kunstnerisk set unikt og er formentlig Nordens smukkeste samtidsskildring af en turnerende ridder, helt løst fra de forestillinger, som måske har været knyttet til det dragehoved af næsten vikingetilsnit, som hornet former i sin spidse ende ¹⁴⁾. Hornet har iøvrigt været gengivet på et svensk frimærke.

Under den pragtlystne Erik Menved (1286—1319) kulminerede de danske turneringer. I 1304 holdt han et prægtigt hof i *Fagradal* sammen med sin svoger, den svenske Kong Birger, hvorunder der blev afholdt store turneringer med både dyst og bohord ¹⁵⁾.

Rostock 1311

Men den mest imponerende turnering i nordisk middelalder er utvivlsomt den, som Erik Menved afholdt i juni 1311 ved Rostock for de nordtyske fyrster. De næsten samtidige nordtyske krøniker (Detmarkrøniken og den mecklenburgske rimkrønike) har indgående beskrevet denne turnering ¹⁶⁾. Erik Menved havde allerede om efteråret 1310 gennem herolder ladet udsende indbydelser til et stort antal fyrster, biskopper og riddere om at deltage i turneringen. Man havde rustet og øvet sig om vinteren, og i et pragtfuldt sommervejr mødte ialt 19 fyrster, 3 ærkebiskopper og 948 riddere frem på turneringspladsen. Markgrev Valdemar af Brandenburg, fyrst Vitslav af Rygen, fyrst

Henrik af Mecklenburg, hertug Otto af Lüneburg, de holstenske grever og en polsk hertug traf her sammen med Kong Erik, hans broder hertug Kristoffer, hertug Valdemar af Slesvig og et betydeligt følge af danske rid-dere.

Byen Rostock havde lukket sine porte, men øst for staden i »Rosen-gården« (eller muligvis Rossgar-ten«, altså »Hestehaven«) havde kon-gen ladet opføre løvhytter og to store sale eller telte af skarlagen og skin-nende af guld. I det ene residerede han selv, i det andet markgreven og de tyske fyrster. En mængde spring-ere, brydere, gøglere og spillemænd var til stede for at more forsamlin-gen, der talte ca. 6.000 tilskuere. Der var hele bjerge af havre, som gæster-ne frit kunne bruge til deres heste, og to fontæner sprang hele tiden - den ene med øl, den anden med vin.

Før turneringen begyndte, knælede samtlige deltagere for Erik Menved, der sad på en ophøjet trone. Kongen slog markgreve Valdemar og ikke mindre end 99 af hans mænd til rid-dere. Dagen før havde han skænket hver af dem en kostbar ridderdragt af skarlagen og gråværk og en op-sadlet hest.

Og så begyndte turneringen med trompetfanfarer. Den første dag mødtes de fornemste deltagere i en forrygende bohord. Erik Menved drog ud med hertug Valdemar af Slesvig og et følge på 300 ryttere, foruden 6 grever og herrer i fuld ud-rustning, og udfordrede markgreven og hans riddere. Under trompetstød rendte de to partier med lanser mod hinanden. De tyske krøniker beretter: »Splinterne fløj langt bort, og mange kastedes af sadlerne. Alles ansigter var skjulte af hjelme, og man kendte

6. Turneringsscene på fyrretræsplanke i Väete kirke, Gotland, ca. 1300. Foto Statens historiska museum, Stockholm.

dem alene på skjoldene og hjelmteg-nene. Enhver, der stod sig godt, blev efter sit våben opskrevet og anmær-ket, hvori hans dåd bestod«.

Den anden og tredie dag var der bohord mellem henholdsvis riddere og væbnere. Fjerde dag var forbeholdt dyst med lanser, hvori deltog fyrsterne, biskopperne og de fornem-ste af ridderne. Krønikerne beretter ikke om, hvem der vandt, men dys-terne fortsatte femte og sjette dagen med dyster for henholdsvis riddere og væbnere. Da disse turneringsdage var til ende, afholdt man i to dage fodkamp, hvor man kæmpede med sværd.

En turneringsscene fra Väete kirke på Gotland er malet på en fyrre-træsplanke, som har indgået i en kir-kebænk (fig. 6.). Den dateres til ca. 1325 og viser to kæmpende turne-ringsriddere, hvoraf den ene (fuldt synligt) er udrustet med tøndehjelm, lanse og heraldisk skjold, der de-sværre ikke har kunnet indentificeres. Måske skal scenen forestille en episo-de fra turneringen i Rostock?

Hver aften blev der anrettet præg-tige måltider, serveret af tjenerer til hest, iført særlige dragter. Der blev daglig anrettet måltider ikke alene for de indbudte fyrster og riddere, men også - om end i mindre måle-stok - for de 6.000 tilskuere.

Ved festerne om aftenen »blev der danset i den rækkefølge, hvori kamp-

7. Vignet fra Magnus Lagaböters landslov eller den såkaldte Hardenbergs Codex fra ca. 1325. En turneringsscene, der godt kunne være en illustration til turneringen i Oslo 1312.

dommerne råbte deltagerne op, idet han samtidig beskrev våbenerne. Herolderne havde herved fortegnelserne fra dagens turneringer foran sig«. Den tyske minnesanger Heinrich von Meissen med tilnavnet Frauenlob kaldte kong Erik »den minderige, hvis ord var ligesom en smilende blomsterkrans, og hvis ord svævede for fyrsterne som en ørn«.

Da festlighederne, der med forberedelser varede i 4 uger, var forbi, bragte alle ridderne kongen deres tak knælende uden for hans telt, og minnesangerne førte den danske konges ros viden om. Frauenlob, der deltog i mange af kontinentets ridderspil, beretter, at turneringen i Rostock endog var prægtigere og skønnere end nogen sydtysk, han havde oplevet ¹⁷⁾.

Nogle andre turneringer

1300-tallet var turneringernes store blomstringstid, og talrige turneringer afholdtes i Norden.

I Oslo fejrede Kong Håkon Magnussøn i 1312 sin datter Ingeborgs og sin brordatter Ingeborgs bryllup med to svenske hertuger Erik og Valdemar. Brylluppet blev afsluttet med store turneringer for de deltagende riddere, og Erikskrøniken beretter herom: »Der var dyst og bohord, dans og lek og fagre ord, glæde hvor man sig vendte« (fig. 7). ¹⁸⁻¹⁹⁾ I en fortegnelse over den norske konges løsøre på Bå-

hus slot 1340 nævnes »kongens våbenfrakke, hans turnerhjem og 4 norske og 5 svenske kongebannere« ²⁰⁾.

Der blev afholdt turneringer i *Lødesø* 1313 ²¹⁾ og i *Stockholm* 1319 ²²⁾, og i Danmark dyrkede Kong Valdemar Atterdag (1340-75) med stor forkærlighed ridderspil og turneringer. Under Valdemar Atterdags optræder den første navngivne danske herold, Gerhard Grundis ²³⁾. Og han blev sat på arbejde - også i jobbet som turneringsleder. Den franske middelalders betydeligste historiker Froissart (1337-1404) beretter, at han den 15. april 1366 var i Bruxelles og der mødte Valdemar Atterdags herold, der var kommet til stede ved en turnering, som hertuginde af Brabant afholdt ²⁴⁾.

Valdemar Atterdag afholdt i 1352 dystrenden og turneringer i *Køge* og *Stege* ²⁵⁾, og i 1355 blev der afholdt en stor turnering i *Roskilde* med mange udenlandske deltagere. Under Roskilde-turneringen udmærkede Arild af Lybek sig især ²⁶⁾.

De lokale turneringer i Danmark i midten af 1300-tallet er smukt gengivet i et kalkmaleri i *Fårevejle kirke* (fig. 8).

I 1356 lod Valdemar Atterdag afholde en større turnering i *Lybeck*. Han havde her indbudt en stor mængde nordtyske herrer, hvorblandt ikke alene de pommerske hertuger, markgreven af Brandenburg og hertug Erik af Lauenburg, men også greverne af Holsten. De nordtyske krøniker beretter, at samtlige tilstedeværende fyrster forpligtede sig til »gensidig at udrydde landevejsrøverne og sluttede en evig fred med hverandre for derefter at hengive sig til turneringens og dansens glæder« ²⁷⁾.

De smukke gensidige forsikringer varede dog ikke så længe. Under krigen med Hansestæderne blev København i 1368 indtaget af en tysk flåde, som helt ødelagde byen, nedbrød slottet og tilsænkede havnen. Et øjensvidne, den hanseatiske rådmand Hermann von Düllmen, beretter, at man ved erobringen af slottet i en tønde fandt »Kong Valdemars rende- og stikketøj« og i kælderens 3 læster voks til segl ²⁸).

Wismar 1386

Den svenske Kong Albrecht af Mecklenborg afholdt i 1386 hof og turneringer i Wismar for de nordtyske hertuger. Prisen, som blev overrakt »af de ædle kvinders hænder«, blev vundet af Henning Konningsmark, en tapper og navnkundig ridder ²⁹). I *Belleville-våbenbogen* (Bibliothèque National, Paris) findes en fortegnelse over alle turneringsdeltagerne og deres våbener ³⁰). Turneringen blev ledet af en herold, der er afbildet i våbenbogen med et i en kæde fastgjort skjold i den ene hånd og en lanse i den anden samt iført en blå tabard med tre kroner af guld (2,1). (Illustration i Heraldisk Tidsskrift nr. 7 1963, side 309). Da jeg i en artikel i Heraldisk Tidsskrift 1960 for første gang henlede opmærksomheden på denne herold, gav jeg udtryk for, at vi formentlig her stod overfor en gengivelse af Kong Albrechts herold, hvis kjole var prydet med det svenske trekronervåben, der netop først kendes under denne konge ³¹).

Den franske heraldiker Jean-Bernard de Vaivre har imidlertid fremført den teori, hvis konklusion synes sandsynliggjort, at trekronervåbenet simpelthen var heroldernes embeds-

8. Turneringsridder i 1300-tallet. Våbenet er ukendt. Liljestavene er måske en brisure på det tværdelte våben? Kalkmaleri i Faarevejle Kirke. (Foto Nationalmuseet)

våben, som i slutningen af 1200-tallet blev ført af herolder eller snarere våbenkonger i både Frankrig og England. Herolderne skulle ifølge de Vaivre på et tidspunkt, som ikke nærmere kan bestemmes, have givet deres embedsvåben som symbol til sagnkongen Arthur, som de samtidig udpegede som ophavsmand til de turneringer, som herolderne havde til opgave at organisere, og som våbenkongernes beskytter ³²). Der skal ikke her tages stilling til, hvilken indflydelse den legendariske Kong Arthurs trekronervåben har haft på det svenske rigsvåben ³³). Men uanset om herolden i Belleville-våbenbogen blot gengiver én herold eller en svensk herold med trekronervåbenet, har vi denne dejlige våbenbog fra slutningen fra 1300-tallet stadig den ældst bevarede turneringsbog fra nordisk middelalder.

9. Turneringslansespids fra Uppland, Sverige (slutningen af 1300-tallet).
Foto Statens historiske Museum, Stockholm.

Flere Turneringer

Ved unionsmødet og Erik af Pommerns kroning blev der i 1337 afholdt en turnering med stor pragt i *Kalmar* ³⁴). Under turneringen blev ikke færre end 133 danske, svenske og norske deltagere slået til riddere.

Der er - såvidt jeg har kunnet efterspore det - alene bevaret een *turneringslansespids* fra nordisk middelalder. Den findes i Statens historiska Museum i Stockholm ³⁵) og publice-res her for første gang (fig. 9). Det er en treoddet dystlansespids, der blev fundet 1841 på en mark i Lossa sogn, Uppland. Den er ca. 6 cm lang og var blevet brugt som opbevaringssted for 64 små svenske brakteater af en type, som kan dateres til slutningen af 1300-tallet. Det er sådanne lanser, der blev anvendt ved turneringen i Kalmar, og lidt romantisk kan det måske ikke udelukkes, at vi her står overfor en souvenir fra denne turnering, og at ejeren har gemt sin turneringspris i lansespidsen til bedre tider!

I anledningen af Erik af Pommerns bryllup i *Lund* med prinsesse Filippa,

en datter af den engelske Kong Henrik IV, holdtes der i 1406 turnering med deltagelse fra Danmark, Tyskland og England ³⁶), og i forbindelse med Kristoffer af Bayerns bryllup med Dorothea af Brandenburg i 1445 blev der i *København* afholdt turneringer mellem den danske, svenske og tyske adel, der var kommet til stede, og mellem hvem forholdet ifølge den svenske *Karlskrønike* var meget køligt ³⁷).

I 1449 og 1450 var der turneringer i Trondheim (Nidaros), hvor henholdsvis 15 og 22 blev slået til riddere, og 1438 afholdt rigsforstander Karl Knutsson turnering ved et fyrstemøde i Stockholm ³⁸).

I Olaus Magnus bog om de nordiske folk fra 1555 er gengivet træsnit af turneringer, der synes udført på grundlag af ældre, uidentificerede oplæg (fig. 10).

Unionskongen Christian I (1448-1536) var som tysk fyrste ikke ukendt med riddervæsenet og dets omgangsformer. Han elskede sit liv igennem ridderlig ceremonier med religiøs alvor - og sin religion med en alvorlig ridderlighed. Han skabte i forbindelse med stiftelsen af Elefantridderordenen en egentlig dansk heroldsorganisation omfattende våbenkonger, herolde og persevanter ³⁹), og historikeren Arild Huitfeldt berømmer hans dygtighed på en turneringsbane, »på hvilken kunst han selv var fuldfærdig og en mester« ⁴⁰).

I forbindelse med hans kroning og bryllup på Københavns slot med enkedronning Dorothea den 28. oktober 1449 blev der afholdt en stor ridderturnering på *Gammeltorv*, hvori Christian I deltog med stor succes (fig. 11). Priserne, der bestod af 2 guldhalsmykker besat med ædelstene og 4 »kroner« vævet af guld,

var stillet frem midt på torvet. Da herolderne efter trompetskrald havde forkyndt legenes afslutning, uddelte »8 dertil udvalgte møer« belønningerne til dem, der havde brudt flest lanser ⁴¹). Da Christian I i 1457 blev kronet i *Uppsala* domkirke, afholdt han gæstebud og »dystrenden« i hele 8 dage og »rendte dem alle af deres heste aldeles ubesværet, som kom på banen, både svenske, danske og tyske« ⁴²).

I 1478 fejrede Christian I den senere Kong Hans's bryllup i København med kurfyrst Ernst af Sachsens datter Christine med turneringer og ridderspil i flere dage. Gæsterne fik ved deres afrejse kostbare gaver, bestående af udsøgte heste og pelsværk ⁴³), og i 1483 blev der efter Kong Hans kroning i Vor Frue kirke afholdt dystrenden i flere dage på Gammeltorv ⁴⁴).

København

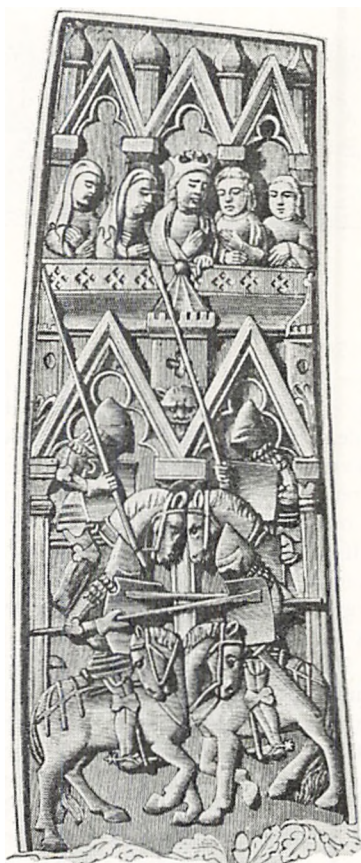
Der blev i 1400-tallet og 1500-tallet indrettet tre faste turneringspladser i København: på *Gammeltorv*, på *Vingården* og på *Amagertorv*. Normalt opbrød man blot stenbroen på pladsen og strøede sand i stedet, men efterhånden blev det nødvendigt også at skaffe plads for tilskuerne. I 1565 og 1570 sikrer Frederik II sig således ved afhændelse af kronens gård på nordsiden af Amagertorv, at »når nogen højtid eller ridderspil med renden, stecken og turneren« skal afholdes på Amagertorv, skal der i gården afses et kammer, hvor kongen kan have sit rendetøj og sticketøj, ligesom der, medens ridderspillene varer, skal afgives en stue ud til torvet, »hvorfra kongen og fremmede fyrster og herrer kan overvære ridderspillene« ⁴⁵).

10. Ridderturning.
Efter Olaus Magnus 1555.

Vingården var en stor have og tomt, som lå i nogen afstand fra slottet ved Nikolaj kirke, på den anden side af slotsgraven og havnen. Navnet *Vingården*, der endnu er bevaret i *Vingårdsstræde*, stammer fra, at man fremelskede modne druer til hoffets brug. Et øjebliksbillede af en »renden over Balken« med kongen i forgrunden og formentlig med motiv fra *Vingården* er bevaret i en gobelin på Frederiksborg slot. (fig. 12). Prins Christian (den senere Christian II) blev efter tilbagekomsten i sommeren 1502 fra et lykkeligt togt til Norge slået til ridder af sin far, Kong Hans. Forud gik en dystrenden på *Vingården*, ved hvilken prins Christian red mod en greve, således et begge lettedes af sadelen ⁴⁶).

Christian II deltog ligesom sin farfar Christian I gerne i turneringer og ridderspil, og hans færdighed i disse idrætter var så stor, at næppe nogen i hans land kunne måle sig med ham ⁴⁷). Både ved hans kroning i København 1514 og ved hans førstefødte, hertug Hans' dåb i 1518 tog kongen del i de festlige turneringer. Ved barnedåben i 1518 var der dystrenden og ridderspil på Gammeltorv under ledelse af herolder i samfulde 11 dage med efterfølgende dans på slottet. Under en af turneringerne kæmpede Christian II både med

11. Turnering med kvindelige tilskuere. Udskæring i den danske Dronning Dorotheas Elfenbensjagthorn. Museet i Gotha.

Marsken Mogens Gøye og med Mogens Bille og kastede dem begge af sadelen ⁴⁶⁾.

Ved Christian II's bryllup i 1515 med Elisabeth blev der efter et gæstebud på slottet med 33 retter (heriblandt 5 skueretter!) afholdt en turnering på Gammeltorv. Der var »femten hjelme, tre kongelige, syv lyneborgske og fem mecklenborgske« ⁴⁶⁾, og der var 6 priser. En tysk gesandt fortæller, at kongen, kurfyrst

Frederik af Sachsen og hertugerne af Mecklenburg og Lüneburg vandt de fire første ⁵⁰⁾.

En farlig sport

Det gik hårdt til under turneringerne, selv om deltagerne var beskyttede af hjelme og rustninger. Mange lemlæstedes for livet, og fra en dansk turnering i København i 1517 har vi en beretning om, at det kostede en af deltagerne livet. Den danske adelsmand Ivar Lunge og Jørgen Tengnagel fra Burgund havde foræret Christian II hver sit prægtige kyras i håb om at få kommandoen på kongens angreb på Sverige. Ivar Lunge blev meget vred over, at hans konkurrents kyras blev lige så meget rost som hans, og kongen rådede dem derfor til at afgøre deres tvist ved en dystrenden i Vingården. Da de rendte sammen, traf Iver Lunge med sin lanse Jørgen Tengnagel lige i hjelmnettet, således at lanseskafet brast, og lansespidsen blev siddende i visiret. Jørgen Tengnagels hest blev vild og løb imod skranken, hvorved det afbrudte stykke blev stødt ind i øjet, og Jørgen Tengnagel sank død til jorden ⁵¹⁾.

Ivar Lunge vandt således konkurrencen, men kom alligevel ikke med som høvedsmand i togget med Sverige, idet han døde 1519. Under det bekendte blodbad i *Stockholm* 1520 blev der også afholdt turneringer, der er gengivet i et samtidigt kobberstik. (fig. 13). ⁵²⁾.

En tilsvarende strid kendes fra Gustav Vasas kroning 1528 i *Stockholm* ⁵³⁾. To adelsmænd Gudmund Skriver og Steffen Sasse kæmpede om, hvem af dem, der skulle indgå ægteskab med den højadelige Oluf Rynings enke. Efter flere dyster gik

12. Renden over balken på vingården i København. Gobelín på Frederiksborg Slot.

Gudmund Skriver af med sejren og kunne drage hjem med den rige enke!

Fra Christian III's kroning i København i 1537 er der i Rostocks rådsarkiv bevaret en meget udførlig beretning om turneringer, der fandt sted på Gammeltorv i mere end en uge. Beretningen er i sin helhed offentliggjort af Arthur G. Hassø i Kirkehistoriske Samlinger ⁵⁴), og skal derfor ikke gengives nærmere her. Deltagerne var ud over kongen og danske adelsmænd især meklenburgske, holstenske og tyske adelsmænd iøvrigt. De første fire turneringsdage blev der dystet med både skarpe lanser og med stumpe lanser, der endte i kroner. Kongen deltog først fra tredie dagen, hvor han dystede med landgrev Filip af Hessens gesandt og marsk Werner von Wallenstein. I første dyst rendte Christian III marsken af hesten, men i anden dyst ramte de hinanden så hårdt, at begge faldt af hesten. Kongen kom dog først til jorden, og Wallenstein vandt således anden runde. - Samme dag turnerede også den danske søhelt Peder Skram, der rendte mod en tysk adelsmand. Peder Skram sejrede og beviste hermed det ry, han havde på

turneringspladserne, og hvorom hans datter i sine erindringer fortæller: »Han var berømt for en af de bedste rendere, man vidste at sige. Han var en duelig og brugelig mand udi alle ridderspil med renden og stikken, som i hans tid var meget brugt. Man vidste at sige, at han aldrig blev rendt ledig af nogen uden engang af salig kong Christian den tredie« ⁵⁵). På turneringens sidste dag deltog 14 par, sammensat af danskere og tyskere. Kongen red bl. a. med rigsråd Mogens Gyldenstjerne som modstander, og hele turneringen endte i en forrygende bohord, hvor alle rendte mod hinanden i et drabeligt rytterslag. Flere blev rendt omkuld og slog sig slemt, og kongen selv fik nogle drøje knubs. Visiret på hans hjælm fik så hårdt et stød, at det bogstaveligt gik i baglås. Man kunne ikke få det vristet op igen på turneringspladsen, så da deltagerne forlod rendebanelen, så man det særsyn, at medens alle de øvrige herre red med opslået visir, havde kongen stadig sit lukket. - Oven på alle strabadserne afsluttede man kroningsfestlighederne med en prægtig festbanket i den store dansesal på slottet.

13. Dystridt ved de festligheder Kristiern II lod afholde før blodbadet i Stockholm 1520. Efter en tegning, som Gustav Vasa 1524 lod udføre i Antwerpen.

Christian III afholdt turneringer i *Kolding* i 1545 i anledning af sin søns barnedåb og 1548 for de danske adelsmænd, der skulle ledsage prinsesse Anne til Sachsen⁵⁶⁾, men større turneringspragat blev først vist igen ved turneringer, som fandt sted på Amagerterv og Gammelterv i *København* i anledning af Frederik II's kroning i 1559⁵⁷⁾. Kongen deltog selv i turneringen og rendte først mod sin svoger, kurfyrst August, der var en dygtig turneringsridder. Han havde på det tidspunkt deltaget i 55 turneringer og var kun blevet besejret i 5. Senere brød kongen en lanse med feltmarskal Johan Rantzau.

Turneringen på Gammelterv i 1559 er gengivet i et samtidigt stik af Kaspar Ens, (se illustration i *Heraldisk Tidsskrift* nr. 25, 1972, side 217), og på Frederiksborg slot er der malerier efter originaler i det historiske museum i Dresden (fig. 14).

Turneringernes uddøen

I slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet uddøde turneringerne i deres oprindelige form og betydning i Norden. Der blev afholdt en svensk turnering i *Vesterås* 1585 i anledning af Johan III's bryllup⁵⁸⁾, men en turnering, der var planlagt i Danmark i 1586, blev opgivet⁵⁹⁾. Ændringen i turneringernes form viste sig således ved Christian IV's kroning i 1596, hvor der nok blev afholdt dystridt på Gammelterv, men hvor hovedattraktionen var den langt mindre farlige *ringrenden* eller »stikken til ringen«, der fandt sted på Amagerterv⁶⁰⁾. Et forgyldt drikkekar på Rosenborg forestiller Christian IV til hest i færd med at stikke til ringen. Han var meget dygtig til denne sport, der bestod i, at man red mod en noget over hovedhøjde ophængt ring, som man skulle fange med spidsen af sin lette lanse - en skik som har overlevet herhjemme helt op til vor tid i forbindelse med fastelavn. Året efter sin kroning stak Christian IV til ringen med ikke mindre end 34 udlændinge og 52 danske. Ringridtet blev holdt på Amagerterv i København, og kongen gjorde ialt 340 løb, i hvilke han 206 gange førte ringen bort på lanssen. Turneringsidéens ændring viste sig også deri, at alle deltagerne mødte forklædte, Christian IV den første dag som pave, den anden dag i kvindedragt!

I disse år fandt man også på andre versioner af ridderspil, der sammenfattes under betegnelsen *karruselridning*. I den såkaldte (*quintrenden*) gjaldt det om at ramme en bevægelig træfigur, som i modsat fald svingede rundt og slog angriberen i ryggen med sit eget sværd. En anden version var

14. Kurfyrst August af Sachsen besejrer Johan Strütze ved turneringen på Gammeltorv i København 24. august 1559 i anledning af Frederik II's kroning. Bag hesten til venstre ses den danske herold med heroldsstaven (Carolus Scotte eller Claus Frontein). Kopi på Frederiksborg Slot efter originalen i det kgl. historiske museum i Dresden.

»hovedrenden«, hvor rytteren med sin lanse- eller sværdspids skulle træffe et på jorden liggende morian- eller tyrkerhoved.

Ved Erik XIV's kroning i Uppsala 1561 og ved Gustav II Adolfs og Eleonoras bryllup i Stockholm 1620 blev der nok afholdt turneringer i pragtudrustninger, der endnu er bevaret i Livrustkammeret i Stockholm⁶¹), men ud over det prægtige udstyr var det de nye og mere ufarlige ridder-spil, der dominerede billedet.

Det samme var også tilfældet ved festlighederne i anledning af den udvalgte prins' bryllup 1634 ⁶²), og ved Korfits Ulfelts bryllup med Christian IV's datter Eleonora Kristine i 1636 ⁶²). Ved den første lejlighed var der ganske vist rytterturnering på Gammel-torv, som kongen vandt, men hovedfestlighederne bestod i en tre dages ringrenden og en fodturnering i den indre slotsgård med let lanse og sværd over en skranke. Fodturneringen var af mere fastelavnsagtig karakter og afsluttedes med, at hele skranken affyrede i et mægtigt fyrværkeri.

De pragttrusninger, skaberakker og våben, som er bevaret i Nordens tøjhusmuseer og livrustkammare fra denne periode, og som ikke er genstand for nærmere omtale her, har for langt de flestes vedkommende aldrig kunnet anvendes i en turnering, hvor man virkelig brød lanser som militærøvelse (fig. 15). Allerede under det middelalderlige turnervæsens glansdage var nye våben kommet til, især ildvåben og fodfolkets lange hellebarder. Den tid var forlængst forbi, da en kamp blev afgjort af stålkledte ryttere med lanser. De sidste turneringer fremtræder ikke som krigeriske øvelser, men snarere som en flugt fra virkeligheden analogt med hele renaissanceens dyrkelse af antikken. Når lanser langt ind i nyere tid har beholdt sin værdi som turneringens fornemste våben - ja næsten som dens symbol - er det i egenskab af et våben med aner, man fristes til at sige som et våben med stemningsværdi.

Gennem mere end 500 år var ridderturneringer imidlertid en kultur-faktor, som blev taget højtideligt og

15. Hertug Karl Filips turneringsgarniture, leveret fra Haag 1624. Kungl. Livrustkammaren, Stockholm.

alvorligt, og over al tvivl står, at turneringerne har haft en afgørende betydning ikke alene som middelalderens sport og krigsøvelse, men også for udviklingen af den efter turneringslederne opkaldte farveglade kunst - heraldikken.

Litteratur

A. Schultz: *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesänger*, II, Leipzig 1889; F. H. Cripps-Day: *A history of tournaments in England and in France*, London 1918; R. C. Clephan: *The Tournament*, London 1919; N. Denholm-Young: *The Tournament in Thirteenth Century England* (i *Studies in Medieval History presented to Frederick Maurice Powicke*, Oxford 1948); *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder*, bd. XIX, s. 72-73

Henvisninger og noter

- 1) Ernst Verwohlt: Valdemar Atterdags og Erik af Pommerns herolde, *Heraldisk Tidsskrift* 1960, s. 27-36, samme: *Kongelige danske herolde*, *Heraldisk Tidsskrift* 1972, s. 201-29.
- 2) *Dits et Contes de Baudoin de Condé et son fils Jean de Condé*, publié par Aug. Scheler, Bruxelles 1866 I, s. 168.
- 3) *Le Livre des Tournois du Roi René*, Verve, Paris 1946.
- 4) *Arnold af Lybeks Slavekrønike*, København 1885, s. 92.
- 5) *Parzifal* 210, 5-12 og 605, 15-19.
- 6) *Morskinna*, København 1928, s. 383.
- 7) *Sverris Saga*, Kristiania 1920, s. 68.
- 8) Rikard Holmberg: Två ampuller, två skedar och en bildremsa, *Archaeologica Lundensia VII*, *Kulturhistoriska museet i Lund*, 1977, s. 344-356.
- 9) *Den svenske Rimkrønike*, G. E. Klemmings udgave, Stockholm 1865, s. 420-55.
- 10) *Suhm: Historie af Danmark*, København 1809, bd. X, s. 685.
- 11) *Den svenske Erikskrønike*, Klemmings udgave, Stockholm 1865, v. 1094-1125; *Suhm s. 768*; - *Grimberg: Svenska Folkets underbara Öden I*, 1959, s. 421 f.
- 12) *Suhm: Historie af Danmark*, XI, København 1818, s. 32.
- 13) *Erikskrøniken*, v. 1386-1457.
- 14) Aron Andersson: *Två medeltida dryckeshorn av trä*, *Fornvännen*, Stockholm 1958, s. 97-112.
- 15) *Eriksludruken*, Klemmings udgave, v. 2180-2200.
- 16) *Die Chronica Novella des Hermann Kerner*, Göttingen 1895, s. 82, 218-19, 324 og 540; K. Koppmann: *Lübek II. Die Chroniken der deutschen Städte*, XXVI, Leipzig 1899; Ernst Kirckberg: *Der Meklenburg Reimkronik i Ernest Joach de Westphalen: Monumenta inedita rarum Germanicarum*, bd. IV, Leipzig 1745, s. 789-90; K. F. Klöden: *Diplomatische Geschichte des Markgrafen Waldemar von Brandenburg von Jahre 1295-1323*, 2, Berlin 1844, s. 87-95; David Franck: *Des Alt-und Neuen Mecklenburgs Fünftes Buck*, Leipzig 1754, s. 211-16; *Detmar: Die Chroniken deutschen Städte*, bd. 19, Leipzig 1884, s. 413-14; P. F. Suhm: *Historie af Danmark XI*, København 1812, s. 661-65; *Langebek: Scriptorum Rerum Danicarum*

- I, s. 40, 127 og 297, II, s. 176; III s. 316, København 1772 f.
- 17) Ludvig Ettmüller: Heinrich von Meisen des Frauenlobes, Leipzig 1843, 98–101 og 210–11.
- 18) Erikskrøniken, Klemmings udgave, v. 3488–3523.
- 19) Nr. 1154 fol. i Gml. Kgl. Saml., Det kgl. Bibliotek, København; Harry Fett: Norges Malerkunst i Middelalderen, Kristiania 1917, s. 195.
- 20) Diplomatarium Norvegicum, Kra. 1849, III, s. 202.
- 21) Suhm: Historie af Danmark, XI, s. 722.
- 22) Script. Rerum Svecicarum, Pars Posteria, s. 18; G. W. af Tibell: Seraphimerordenens Historia, Stockholm 1826, s. 13.
- 23) Ernst Verwohlt: Valdemar Atterdags og Erik af Pommerens herolde, Heraldisk Tidsskrift 1960, s. 28–29.
- 24) Oeuvres de Froissart, Chroniques, Tome I, 1870, s. 152; A. R. Wagner: Herald and Heraldry, Oxford 1956, s. 34.
- 25) Suhm: Historie af Danmark, XIII, København 1826, s. 263.
- 26) Suhm: Historie af Danmark XIII, København 1826, s. 311; Scriptorum rerum Danicarum VI, s. 529.
- 27) Scriptorum rerum Danicarum VI, s. 530; Detmar s. 280; C. E. F. Reinhardt: Valdemar Atterdag og hans Kongegjerning, København 1880, s. 235.
- 28) Carl Bruun: Kjøbenhavn, bd. I, 1887, s. 25–26.
- 29) Suhm: Historie af Danmark, XIV, København 1828, s. 164.
- 30) Manuskript FR 5230, Bibliothèque Nationale, Paris.
- 31) Heraldisk Tidsskrift 1960, s. 28; Heraldisk Tidsskrift 1963, s. 309.
- 32) Jean-Bernard de Vaivrc: Les trois couronnes des hérauts, Archivum heraldicum, nr. 2–3, 1972; samme: Artus, les trois couronnes et les hérauts, Archives héraldiques suisses, 1974.
- 33) H. Seitz: De tre kronorna, det svenske riksvapnet i sitt europæiska sammenhang, Stockholm 1961; C. G. U. Scheffer: The coat of arms of Sweden, The American-Scandinavian Review LI, 1963, nr. 3.; E. Verwohlt: Sveriges tre kroner, Heraldisk Tidsskrift 1962, s. 215–223.
- 34) Lagerbring: Svea Rikes Historia, III, s. 768; F. H. Jahn: Danmarks Historie under Unionskongerne, København 1835, s. 38.
- 35) Statens historiska Museum, Stockholm, inv. 952.
- 36) Karlskrøniken G. E. Klemmings udgave, Stockholm 1866, v. 150–201.
- 37) Carl Bruun: Kjøbenhavn, bd. I, 1887, s. 70–72.
- 38) K. F. Steneberg: Pracht, Torneer og Ridderspel, Historiska Bilder, Stockholm 1948, p. 299; Troels Lund: Dagligt Liv i Norden, bind VI, s. 169–197.
- 39) Ernst Verwohlt: Kongelige danske herolde, Heraldisk Tidsskrift 1972, 207–08.
- 40) Huitfeldt s. 868, jfr. Langebeks lovtale s. 63.
- 41) O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse, 2. del, 1879–85, s. 46.
- 42) Chr. Pedersen: Danske Skrifter V, Kjøbenhavn 1856, s. 501.
- 43) Carl Bruun: Kjøbenhavn, I, 1887, s. 74.
- 44) H. Svanning: Refutatio calumniarum Bl. N 4; Huitfeldt: Kong Hanses Krønike s. 31–32.
- 45) O. Nielsen: Kjøbenhavns Diplomatarium, I, 1872, s. 448; samme, II, 1874, s. 329.
- 46) C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie 1497–1536, bd. II, 1864, s. 338; Brev fra Esbern Skriver til Movrids Gyldenstjerne, Saml. til den danske adels historie på Det kgl. Bibliotek, Fasc. 53.
- 47) Allen II, s. 195.
- 48) Carl Bruun: Kjøbenhavn, bd. I, 1887, p. 88; Allen II, s. 195 og 228.
- 49) Journal for Politik, Natur og Menneskekundskab, II, 1794, s. 55.
- 50) Allen II, s. 207, 219 og 222; Joh. Müller: Entdecktes Staats-Kabinet, Jena 1714, s. 318–25.
- 51) Allen II, s. 229–30; Huitfeldt VII, s. 118; Svanning: Christian Secund, 1670, s. 232. Formentlig er denne Ivar Lunge identisk med Ivar Vincentsen Dyre, hvis broder senere antog mødrenavnet Lunge. I følge Danmarks Adelsårbog 1891, hvor dysten ikke omtales, druknede han 1519 ved St. Anne bro ved København.
- 52) Efter en tegning, som Gustav Vasa 1524 lod udføre i Antwerpen.
- 53) Peder Swart: Konung Gustaf I's Krønika, Stockholm 1912, p. 123; Olaus Magnus Historia om de nordiska folken, bd. V, 1951, s. 348–50.
- 54) Kirkehistoriske Samlinger, 6. række, 2. bind, 1936–38, s. 287–377.

- 55) Danske Magazin, 3. række, 3, 1851, s. 97.
- 56) Danske Magazin, 4. række, 1, s. 97; Danske Magazin, V, s. 9.
- 57) Udførlig beretning i Rasmus Hanssøn Rerauius: Frederick den Andens Kronings oc Brøllups Historie, København 1576, samt i Resen: Frederik II's Krønike, s. 27–30. – E. M. Oetinger: Geschichte des dänischen Hofes von Christian II bis Frederich VII, Hamburg 1857, bd. 1, p. 207.
- 58) Handlingar rörande Skandinaviens historia, bd. 34, s. 92–94.
- 59) Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder II, s. 267–68.
- 60) Wolf: Encomion Regni Daniæ, København 1576, s. 285–301.
- 61) Karl Erik Stenberg: Tornerustrustning från Gustav II Adolfs tid, Livrustkammaren, vol. II, Stockholm 1942, s. 131–150; Samme: Pracht, Torneer ock Ridderspeel, Historiska Bilder, I, Stockholm 1948, s. 299–330.
- 62) Charles Ogier: Det store Bilager i Kjøbenhavn 1634. Memoirer og Breve XX, København 1914; Schlegel: Sammlung zur dänischen Geschickte II, 1, s. 54; Carl Bruun: Kjøbenhavn I, 1887, s. 600–617.
- 63) Birket Smith: Leonora Christine I, København 1879, s. 78–79.

Heraldica varia

Ny Garter King of Arms

Den 1 oktober 1978 skedde ombyte på den högsta heraldiska posten i England. Den lärde Sir Anthony R. Wagner, K. C. V. O., D. Litt., som sedan 1961 varit Garter King of Arms (se HT 4/1961: 182), efterträddes då av Lt. Col. A. Colin Cole, Esq., M. V. O., O. St. J., T. D., B. C. L., M. A., F. S. A., F. H. S., Windsor Herald, vilken därmed blir den 34:e ämbetsinnehavaren (därvid räknas ej Sir Edward Byshe, som tillsattes av Cromwell och efter restaurationen 1660 avsattes för att följande år utnämnas till Clarenceux King of Arms).

Den nye Garter är född 1922, jurist och tidigare officer vid Coldstream Guards samt var häromåret sheriff i City of London (Londons Lord Mayor brukar hämtas ur denna krets); han är även frimurare, framhålles det. Colin Cole inträdde inför Drottning Elizabeth II:s kröning 1953 i College of Arms såsom Fitzalan Pursuivant »extraordinary«, blev 1957 ordinarie såsom Portcullis Pursuivant och 1966 Windsor Herald; 1967-74 var han »vapenkollegiets« registrator och bibliotekarie. Han är en skicklig heraldisk tecknare och en välkänd gestalt för deltagarna i de heraldiska kongresserna, både de engelska och de internationella. Cole är den förste Garter sedan Ralph Bigland (Garter 1780-84), som icke blivit »knighted«, dvs »Sir«, senast vid installationen; i senaste »New Years Honours List« annonserades dock hans utnämning till C. V. O. (kommendör av Victoriaorden).

Sir Anthony, som är född 1908, kvarstår emellertid i College of Arms efter pensioneringen (han följer därvid Sir Gerald Woods Wollaston's precedensfall från 1944). Han har nämligen utnämnts till Clarenceux King of Arms efter Lt. Col. John Walker, som avgick i juni.

»The College of Arms« - detta är benämningen på den kungliga engelska (alltså ej »brittiska«, ty Skottland har sin egen Lord Lyon King of Arms, vilken är statsämbetsman) myndigheten såsom ämbetsverk - tillhör hovet, således icke statsförvaltningen, och står under ledning av The Earl Marshal, hertigen av Norfolk (den 17:e hertigen tillträdde 1975), vilken när-

mast under sig har tre vapenkonungar. Den främste av dessa är Garter King of Arms. Ämbetet inrättades 1415 och såsom namnet antyder är det även knutet till Strumpebandsorden. F. n. finnes ytterligare en fd. Garter King of Arms i livet, nämligen the Hon. Sir George Bellew, K. C. B., K. C. V. O., K. J. St. J., F. S. A. (Garter 1950-61).
L. P-n

Om Sotenäs' kommunvapen

Signaturen HS presenterar i HT 38/1978: 380 Sotenäs' nya kommunvapen. Presentationen förräder emellertid en bristande förtrogenhet med litteraturen, eftersom hänvisning sker till Oedmans föräldrade 1700-talsarbete. Rimligtvis borde signaturen i stället ha stött sig på framlidne stiftssekreteraren Fridolf Wildtes (SHS-medlem, Västra Sveriges heraldiska sällsksaps förste ordförande och vid sin död 1970 dess hedersordförande) djuplodande forskningar om de västsvenska häradssigill. Det aktuella fallet - Sotenäs härad i Bohuslän - finnes redovisat i uppsatsen »Bohusläns häradssigill under den svenska tidens«, Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1932-1933 (=Bohuslänska studier tillägnade landshövdingen Oscar von Sydow 12 juli 1933), Göteborg 1933, s. 153.

Därav framgår, att häradssigillet rätteligen visar två åt olika håll vända fiskar (sillar?). Det, troligen genom gravörens förväxling vid nygravering på 1700-talet, med flundran är däremot grannhäradet Stångenäs' sigill! Förhållandet har efter kommunvapnets antagande ånyo uppmärksamats av SHS-medlemmen rådmann Harald Torgestam i artikeln »Häradssigill för Sotenäs och Stångenäs«, Lysekiils-posten, nr 190, 10/12 1976, s. 3 (jfr förf:s brev till heraldiska sektionen den 3. 12. 1976).

Att innehållit i olika sigill, vilkas tillkomst förvisso ej föregåtts av några utredningar med bevarade utförliga motiveringar, ej alltid kan exakt specificeras, är helt acceptabelt, men det måste bero på en principiell felsyn, när detta så småningom »heraldiseras«, att då avstå ifrån

en exakt blasonering. Heraldikern har förvisso rätt och plikt att välja en plausibel typ eller art, ty det kan omöjligt vara rimligt, att överlämna åt konstnärns frihet, om en tänkt vapenbeskrivnings »däggdjur« ena gången ritas såsom en katt och en annan såsom en mus – huru skall omgivningen då kunna igenkänna ett visst vapen? »Plattfisk« är ett alltför mångtydigt begrepp för att vara användbart och Norsjös »sädex« på samma sida har samma nackdel; i reproducerad vapenteckning har det rentav avbildats såsom ett veteax, fastän vete veterligt icke odlas – det lär överhuvudtaget ej ens vara möjligt – i Västerbotten! Man får väl hoppas att kommunen i praktiken använder en annan teckning med ett plausiblere kornax (jfr det gamla kommunvapnet från 1947, vars beskrivning är exaktare och därmed bättre).
L. P-n

Ny Wien-kongress

Flera SHS-medlemmar torde ännu gärna erinra sig den charmerande 10:e internationella kongressen för genealogi och heraldik i Wien en solig septembervecka 1870 (se

HT 24/1971: 195–6). Åran därför tillkom professor Jäger-Sunstenau från 100-årsjubilerande Gesellschaft »Adler« och hans medhjälpare Dr. Franz Gall, Dr. Ludwig Igalfy (v.) Igaly, Ilse (v.) Madera, Marie-Louise Mallner m. fl.

Den 26–29 juni 1979 är det åter tid för kongress i Wien (dvs. det pågår väl ständigt någon dylik där?). Inbjudan har nämligen utgått till den 8:e internationella kongress för vexillologi, dvs flaggkunskap, som ursprungligen hade avsetts äga rum i Danmark i sommar, och denna är undertecknad av virkl. Hofrat Dr. Joh. Chr. Allmayer-Beck, direktör för Heeresgeschichtliches Museum, som blir platsen för kongressen (ligger i närheten av Südbahnhof och Schloss Belvedere), och Oberrat Dr. Franz Kaendl, ordförande i Gesellschaft für österreichische Heereskunde, som på FIAV:s uppdrag arrangerar kongressen.

Intresserade torde snarast möjligt anmäla sitt preliminära deltagande – utan förbindelse – till sistnämnda sällskap, adress Arsenal, Objekt XV, A–1030 Wien, telefon: 0222/65 06 59, Kl. 43, Bankverbindung: Österreichisches Credit-Institut, Kto.-Nr. 10143314000.

L. P-n

Heraldisk litteratur siden sidst

Släktkalendern och heraldiken

»Svenska släktkalendern«. Bonniers, 1962, 1963, 1965, 1967 och 1974. XXIX + 564, 590, 456, 414 resp. 504 sidor. Pris inb.: Skr. 68:–, 70:–, 65:– 78:– och 120:–. Utgivningen fortsätter.

Huru det kan bli, när genealoger utan anlåtande av sakkunskap giva sig till att skriva heraldik, visar den nya följden av »Svenska släktkalendern«, varav fem årgångar – de 15–19:e sedan begynnelsen 1912 – hittills utkommit. Serien grundlades på sin tid av den kände geneologen postkontrollör Gustaf Eigenstierna (1871–1948), nu utgives den av en redaktionskommitté bestående av verkst. direktören för Stiftelsen Skansen professor Gösta Berg samt överstarna Curt Kempff och Börje Furtenbach; redaktörer ha varit förre adelskalenderredaktören bibliotekarien vid Riksdagsbiblioteket fil. lic. Torsten Dahl och för årgång 1967 överste Kempff, därefter fru Ullagreta Carlsson, f. Bronell.

Utrymmet räcker ej för att här granska kalendern från genealogisk och biografisk synpunkt. Det räcker med att nämna vissa kuriösa inslag bland ordensförkortningarna, där man påträffar såväl »ogräs i ordensfloran« (A Berghman) som obefintliga ordnar (österrikiska republikens Gyllene orden). Några egentliga kriterier för släkternas publicering angivas ej.

Betr. vapnen, utsades vid presentationen av den nya följden inför Genealogiska föreningen i Stockholm av dess ordförande Furtenbach, att beskrivningar men ej teckningar skulle medtagas. Detta lät ju lovas, men huru blev det i praktiken? Inalles redovisas ca 534 släkter, varav veterligt minst 70 äro vapenförande. Emellertid förekomma rudimentära sigill- eller vapenbeskrivningar eller hänvisningar till t.ex. Arvid Berghmans »Borgerlig vapenrulla« (1950) blott för 25 av de sistnämnda. Bland förbigångna finnas likväl adelsvapen såsom Björkenheim, Dehio och (Przybyszewski-) Westrup, serafimervapen såsom Lindman, Swartling, Thörnell och Wallenberg, dannebrogsvapen såsom Boheman, Ericson, Ewerlöf och Lybeck samt gamla vapen såsom Barclay, Dahlerus, Faxé och Gülich, med andra ord såväl officiellt fast-

ställda som s. k. hävdvunna släktvapen. Å andra sidan äro helt perfekta blasoneringar fåtaliga: Petersohn – en ofrülse släkt som säges föra ett adligt vapen! – och Wallensteen. I övriga fall äro de så ofullständiga eller vulhänt avfattade, att de lika gärna kunde utgå; för en heraldiker äro de i varje fall värdelösa. Om Geijer skrives, att »dessa släkter förde i vapnet en gam,än gylene, än svart, vilket vapen även föres av den svenska slakten« (vilket av alternativen, frågar man sig) och Vogel påstås föra »en blå heraldisk (sic!) fågel på guldbotten«. Adelsätten Blums hund (jfr danska grevliga ätten Blome) säges vara »heraldiskt vänstervänd«! Inadekvata uttryck såsom »crest« (Jungstedt) och »hjälmbuske« (Strokirk) påträffas och vad menas med att Kalling är »enrollerad« i College of Arms? Självfallet saknas ett vapenregister.

Tyvärr föreligger en uttalad aversion emot »publicerande av nyttillverkade borgerliga släktvapen« (G. Berg) från redaktionens sida, då dessa förmenas »sprida löje icke blott över kalendern utan även över den släkt, som yrkat på publiceringen«! Med ett dylikt ställningstagande »är steget nog ej långt till att föreslå förbud för nyare vapen« (L. E. Björkman)! Detta är beklagligt, som Svenska släktkalendern eljest kunde vara ett värdefullt komplement till den heraldiska referenslitteraturen liksom de därvidlag föredömliga Burke's Landed Gentry, Deutsches Geschlechterbuch och Nederland's Patriciaat.
L. P-n

Oprindelig engelsk heraldik eksisterer ikke

Cecil Humphery-Smith, Anglo-Norman Armory; Family History, 82 Northgate, Canterbury, Kent, CT 1 1 BA, England; 1976; 207 sider med mere end 50 ofte helsides illustrationer med op til 72 våbenskjolde på hver planche og flere stamtavler samt registre. Pris: £ 8.50 indb.

Det er lidt af et mirakel, at denne bog i det hele taget foreligger. Forfatteren, der er kendt og anerkendt både i engelske og internationale kredse som en kyndig, skarp-

sindig og dynamisk forsker, havde gennem 15 år skabt sig en baggrund for og samlet materiale til udgivelsen; men i sommeren 1974, da manuskriptet var klappet og klart, blev det stjålet! Heldigvis lykkedes det at få det meste bragt til veje igen, og resten kunne rekonstrueres. Så, i 1975, gik bogtrykkeren fallit, og det tog atter nogen tid at få det beslaglagte manuskript og billedmateriale frigivet. Endelig i slutningen af 1976 kunne bogen udkomme.

Forfatterens tesis er i få ord, at det heraldiske kildemateriale bekræfter den historiske viden om normannernes erobring af England, og at der ikke findes nogen oprindelig engelsk heraldik.

Argumentationen, der er identisk med et foredrag forfatteren holdt i 1972 for The Society of Antiquaries i London, fylder bare 11 sider plus 9 sider noter. Resten af bogen er på en måde blot dokumentation for påstandene.

På en måde, ja, men samtidig er denne »rest« meget mere, idet vi her blandt andet får en fuldstændig gennemgang af en af Englands største og ældste våbenruller, The Fitzwilliam Roll.

Det vil føre for vidt at komme ind på dette manuskripts historie i detaljer. Lad mig nøjes med at sige, at det drejer sig om en tro kopi fra 1400-tallet af en nu kun delvis bevaret original, der tidligere har været dateret til 1270–80, men som Humphery-Smith nu mener at kunne datere til 1265.

Det er i denne rulle, der omkring 1920 blev skåret op og indbundet som en bog, at vi på første side, som skjold nr. 17, finder det meget spændende våben for kongen af Danmark: i rødt felt tre sølv økser (2, 1, muligvis med guld skafter?). Det er også her og på den følgende side, at vi ser ikke mindre end tre våbener for konger af Norge, nemlig nr. 18: i blått felt tre guld langskibe med dragehoveder for og agter; nr. 20: i rødt felt en oprejst guld løve holdende en blå økse, og nr. 21: i rødt felt tre guld fugle. I det følgende alfabetiske register forsøger Humphery-Smith yderligere at komme med forslag til hvilke konger, der kan være tale om. Nr. 17 er således muligvis Erik V (Klipning) død 1286; nr. 18 muligvis Håkon IV, død 1263; nr. 20 ligeledes Håkon IV eller Magnus VI, død 1280 og nr. 21 muligvis Harald Hårderåde, død 1066. Illustrationerne er desværre ikke ret skarpe og klare, men det skyldes nok i højere grad manuskriptets ringe forfatning end den jævne reproduktionsteknik.

Disse og andre danske og norske kongevåbener er iøvrigt udførligt behandlet af Hallvard Trættestad i artiklen, Norges våben i engelske kilder i middelalderen, i *Heraldisk Tidsskrift* nr. 21.

The Fitzwilliam Roll omfatter 697 skjolde. Over hvert skjold står nogle få gnidrede bogstaver i en ulæselig skrift. Alligevel er det lykkedes forfatteren at tyde langt de fleste »kruseduller« og oversætte dem til et forståeligt sprog og tilføje dødsår for den pågældende. For eksempel bliver »Phi' Basse« til »Philip Basset of Wycombe, Leics., died 1271« og »Le Cunte de Blei« til »John de Chatillon-sur-Marne, Count of Blois, died 1279«.

Med denne udgave af en af de mest betydningsfulde engelske våbenruller har Humphery-Smith ikke alene dokumenteret sin påstand om heraldikkens »indvandring« i England, men tillige befæstet sit ry som en af Englands førende heraldiske forskere med et vidsyn, der er sjældent i hans hjemland. Og andre forskere har her fået et arbejdsredskab, der kan bringe dem videre i deres søgen efter endnu uløste heraldiske problemer – ikke mindst det centrale spørgsmål: hvor, hvornår og hvordan opstod heraldikken.

At *Heraldisk Tidsskrift* og flere SHS-medlemmer nævnes og citeres adskillige gange i noter og register opfattes af recensenten som et tegn på bogens gode kvalitet.

Bogen er bestemt ikke for »begyndere«; men den er et meget vigtigt og nyttigt bidrag til, hvad man måske kunne kalde den heraldiske grundforskning.

Haxt.–

Banderia Prutenorum

Sven Ekdahl, Die »Banderia Prutenorum« des Jan Dlugosz - eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410 (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, philologisch-historische Klasse, dritte Folge, Nr. 104), Göttingen (Vandenhoeck & Ruprecht, Postfach 77, D-3400 Göttingen) 1976. Pris 98,- DM.

Svenskerne gør sig smukt gældende ved udforskningen af heraldisk og vexillologisk kildemateriale fra Europas middelalder. I 1975 disputerede den skånske heraldiker Jan Raneke ved Lunds Universitet med en afhandling om den universelle Berghshammar-armorial, der blev til i Bra-

bant i 1400-tallet (efter min opfattelse nærmere bestemt i 1430'erne for store deles vedkommende). I et særligt bind publicerede Raneke samtidig indholdet - ikke færre end 3.338 våbener - i blasoneret form med forklaringer. Göteborg-historikeren Sven Ekdahl, der i sin forskning har beskæftiget sig indgående med kilderne til slaget ved Tannenberg 1410, hvor den tyske Orden led nederlag til de forenede polske og litauiske styrker, blev i 1976 doktor ved Åbo Akademi på sin i Göttingen udgivne disputats om det polske 1400-tals fanehåndskrift »Banderia Prutenorum« (»Preussernes Banner«). Ekdahls bog indeholder bl.a. en fuldstændig gengivelse i farver af alle håndskriftets sider og en transskription af teksten forsynet med fyldige noter og kommentarer.

56 malede faner med tilknytning til Den tyske Orden og tekst skrevet af tre forskellige hænder er gengivet i håndskriftet, der nu opbevares i Biblioteka Jagiellonska i Krakow. Det har tidligere været behandlet af flere tyske og polske forskere, hvis svagheder Ekdahl påpeger samtidig med, at han fremlægger sin egen skarpsindige tolkning. Gennem en grundig analyse af håndskriftets fysiske komponenter - sammensyede pergamentsblade i fem læg - og en utvivlsomt korrekt bestemmelse af den ældste skriverhånd samt inddragelse af et i denne sammenhæng ikke tidligere påagtet kalendarium når han på overbevisende måde til det resultat, at indholdet oprindelig kun bestod af de 46 faner, der er malet på venstre-siderne og er ledsaget af mål-angivelser. De originale felttegn var blevet erobret fra ordensridderne - for langt de flestes vedkommende ved Tannenberg i 1410 - af den polske konge, der senere lod dem ophænge i Stanislauskapellet i kongeborgen Wawels katedral i Krakow, Polens daværende hovedstad. Originalerne eksisterer ikke mere, men eftertiden har bevaret kendskabet til dem, fordi de i 1448 af den fremragende kunstner Stanislaus Durink (også kendt som mester for en række altertavler) blev afmalet i det formentlig på initiativ af den gejstlige historieskriver Jan Dlugosz tilblevne manuskript, der regnes for at være et polsk nationalklenodie. Ud fra et dybtgående kendskab til polsk historiografi i 1400-tallet kan Ekdahl påvise, at de 10 felttegn, som er malet på højre-siderne i håndskriftet og muligvis også af Durink, er blevet tilføjet i en senere fase samtidig med, at Dlugosz og

en anden hånd skrev diverse forklarende bemærkninger til samtlige tegninger. Ekdahl karakteriserer det skete som en proces, hvorunder pragthåndskriftet er blevet forvandet til et arbejds håndskrift, idet han iagtager en ret nøje sammenhæng mellem notaterne i »Banderia Prutenorum« og den af Dlugosz senere forfattede kronike om Polens historie. Kronikens udtalte tendens i retning af at fremhæve den polske konge Wladyslaw II Jagiello i forhold til storfyrst Vytautas af Litauen har en klar parallel i fanemanuskriptets forøgelse med de 10 felttegn, der skulle give indtryk af, at det antal faner, polakkerne havde erobret, var meget stort. En række enkeltheder ved tegningerne og navnlig manglende mål-angivelser viser imidlertid, at de 10 faner på højre-siderne ikke kan have befundet sig i katedralen i Krakow sammen med de virkelige erobrede, men er malet efter mere eller mindre mådelige forlæg eller beskrivelser. Desuden viser en tekstkritisk analyse, at flere af de forklarende bemærkninger er upræcise eller direkte forkerte.

De fleste afbildede felttegn er af banner-typen (længdeaksen parallel med fane-stangen, og som regel større i højden end i bredden) og hidrører for det meste fra en række af ordenslandets komturier, fogderier og byer og indholder dertil svarende lokale våbenmærker. Enkelte er af gonfanon-typen (længdeaksen vinkelret på fane-stangen), og det gælder bl.a. de tre faner forrest i manuskriptet med tilknytning til ordenens øverste ledelse. De to første - en stor og en mindre - med ordenens karakteristiske krykkekors i sort og guld på hvid bund henføres til højesteren selv, og den tredie, som er hvid med et enkelt sort kors, var stormarskallens. Denne fane og den store højestererfane var enhedssymboler for to af de tre afdelinger, »hære«, som ordenshæren var inddelt i. Et Mariabanner - Den tyske Orden var en Maria-orden - må have været overordnet felttegn for den tredie. Tredelingen fremgår af forskellige kroniker og afspejler en taktik med tre »træfninger«. Man har tidligere ment, at antallet af afbildede faner og de håndskrevne bemærkninger kunne udnyttes til at beregne styrkeforholdene i slaget ved Tannenberg, men Ekdahl redegør nøjternt for de begrænsede muligheder i så henseende.

Særlig facinerende er bogens mange helsides farvegengivelser, som er af blændende kvalitet og på ypperlig måde doku-

menterer fanehåndskriftets indhold. Med sine klare farver og stærke enkle former i figurerne lyser felttegnene fra det skæbnesvangre slag én i møde. Der er god grund til at tro, at alle felttegn på venstresiderne er gengivet med meget stor nøjagtighed. I sine kommentarer til de enkelte faner beskæftigen Ekdahl sig især med deres identitet og i mindre grad med billedindholdet som sådan. Men den interesse har i farveplancherne glimrende betingelser for selv at studere fanernes detaljer. Man bemærker bl. a. de rigt varierede korsformer. Som dansk kan man ikke undgå at lægge særlig mærke til det med en flig forsynede »Balderium sancti Georgii«, der viser et hvidt kors på rød bund. Ekdahl afviser, at der er tale om et St. Georgsbanner, som er hvidt med rødt kors. Den røde fane med hvidt kors (der af politiske grunde ikke kan være Dannebrog) er hidtil blevet opfattet som et indicium for schweizisk deltagelse i slaget ved Tannenberg, men Ekdahl peger

på to andre muligheder. Den kan være Det hellige romersk-tyske Riges fane og i så fald nok være ført af en ungarsk hær-afdeling, som rigsvikaren Sigismund af Luxemburg havde sendt Den tyske Orden til hjælp. Eller den skal opfattes som felttegn for ordenens lejetropper og er under indtryk af den polske lejetropsfane, St. Floriansbanneret, som var rødt med hvidt kors, blevet malet i lighed med denne. Specielt med hensyn til tinkturerne er det påfaldende, at næsten en trediedel af alle afbildede faner indeholder ordensfarverne sort og hvidt.

Havde de originale felttegn overlevet til i dag, ville det have været i form af sorgelige rester. Takket være polakernes overmodige sejrsglæde blev trofæerne varigt dokumenteret som »Banderia Prutenorum«. Sven Ekdahls bog er en yderst pålidelig kildeudgave foruden at være en sober monografisk behandling af det pragtfulde håndskrift.

Niels G. Bartholdy

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af Societas Heraldica Scandinavica, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 100 eller hvad der svarer hertil. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte.

Indbetaling sker bekvæmst gennem dansk postgiro 11 23 74, Societas Heraldica Scandinavica, c/o arkitekt Kurt Clauding, Azaleavej 26, 2500 Valby, Danmark. Ved indbetaling på postkontor bør også i Sverige, Norge og Finland anvendes de danske girokort, som selskabet sender til medlemmerne. Girokortene lyder på Dkr. og gælder for Dkr., men indbetaling sker naturligvis i det pågældende lands egen mønt.

Ældre numre af tidsskriftet

Numrene 1, 2, 3, 9, 13, 16, 20 og 27 er udgået. Alle øvrige numre kan stadig fås. Priserne er som følger, portofrit: Til og med nr. 30, pr. stk. Dkr. 10. – For alle 22 numre til og med nr. 30: Dkr. 200. – Fra og med nr. 31, pr. stk. Dkr. 35. – Fra og med nr. 34, pr. stk. Dkr. 40. – Fra og med nr. 38, pr. stk. Dkr. 50.

Redaktør:

Major O. H. M. baron Haxthausen, Villa »La Teranga«, Chemin Noir, Les Pinchinats, 13100 Aix - en - Provence, Frankrig.

Redaktionsudvalg:

Redaktør Sven Tito Achen, Trondhjems gate 4, 2. sal, 2100 København Ø.
Forfatteren Hans Krag, Lastad, Søgne, Norge.
Tandlæge Per Hougaard, Dronning Ingeborgsvej 14, 4000 Roskilde, Danmark.
Konstnären Karl-Gustav Hedberg, Hoplaksvägen 12 B 30, Helsingfors 33, Finland.
Stadsarkitekt Hans Schlyter, Norrlidsgatan 13, 852 50 Sundsvall, Sverige.
Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark.

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.
Advokat, cand. jur. Hans A.K.T. Cappelen, Grønnegate 2, Oslo 3.
Konstnären Karl-Gustav Hedberg, Hoplaksvägen 12 B 30, Helsingfors 33, Finland.
Frater Bengt Olof Kälde, Kloster Erlach, 4174 Niederwaldkirchen, Østrig.
Skriftställare Leif Pahlsson, Förtroligheten 4, 412 70 Göteborg, Sverige.
Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark.

Heraldisk Selskabs styrelse:

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.
Arkitekt Kurt Clauding, Azaleavej 26, 2500 Valby, Danmark (kasserer).
Major O. H. M. baron Haxthausen, Villa »La Teranga«, Chemin Noir, Les Pinchinats, 13100 Aix - en - Provence, Frankrig.
Dr. phil. Herman L. Løvenskiold, Riksarkivet, Boks 10, Kringsjå, Oslo 8.
Universitetslektor, mag. art. Knud Prange, Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj, Danmark (formand).
Fil dr Jan Raneke, Vallgatan 3, 234 00 Lomma, Sverige.
Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark (sekretær).
Hovrättsrådet Bo Tennberg, Skolhusgatan 38 A 12, 65120 Vasa 12, Finland.
Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, 2000 København F.